

Utsnitt. Foto: IKA Østfold, Antonia Reime Aabø

REGIONAL BEVARINGSPLAN FOR PRIVATARKIVER I ØSTFOLD

ØSTFOLDARKIVET

IKA Østfold

ØSTFOLD MUSEENE

[Faint, illegible handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

FORORD

Østfold har en lang og rikholdig historie. Viktige kilder til fylkets historie gjennom de siste to hundre år er de mange og viktige privatarkivene som er skapt, og bevart. Her i Østfold har vi store samlinger arkiver skapt av bedrifter, organisasjoner, enkeltpersoner og foreninger. Til sammen utgjør de en helt sentral del av Østfolds kulturarv.

Vi er glade for å kunne legge fram denne bevaringsplanen for de omfattende privatarkivsamlingene, og en strategi for arbeidet framover. Planen skal danne grunnlaget for å sikre bevaring av arkivene, og gjøre dem langt mer tilgjengelig enn de er i dag.

Bevaringsplanen er utarbeidet av Østfoldmuseene, i samarbeid med Østfold interkommunale arkivselskap. Vi har også

hatt et tett og godt samarbeid med Museene i Akershus og Vestfoldarkivet gjennom deres arbeid med å utarbeide bevaringsplaner for privatarkivene i henholdsvis Akershus og Buskerud. Sammen har vi kunnet se framover, mot det videre arbeidet med privatarkivfeltet i den nye regionen Viken.

Vi vil særlig få takke våre støttespillere. Gjennom Arkivverket har vi fått viktige arkivutviklingsmidler, og Østfold fylkeskommune har gitt økonomisk støtte til arbeidet. Dette har gjort gjennomføringen av planen mulig.

Vi ønsker videre å rette en stor takk til Trond Egil Svandal som har ledet prosjektet, kartlagt dagens situasjon for privatarkivene og som med sin kunnskap om Østfolds historie har gitt oss en god analyse og retning for det videre arbeidet.

Hege Hauge Tofte
Direktør Østfoldmuseene

Lene-Kari Bjerketvedt
Daglig leder, Østfold interkommunale arkivselskap

*What year
hijack of 6/3
Miguel's graduation
reach Larner doing
titled "Kavats" of 27/10
vicar's
bier*

INNHOOLD

INNLEDNING	6
KAPITTEL 1: Bestandsanalyse	9
KAPITTEL 2: Samfunnsanalyse	15
KAPITTEL 3: Strategier og videre arbeid	29
KAPITTEL 4: utfordringer og strategier i Viken	33
KILDER OG LITTERATUR	35

INNLEDNING

Denne bevaringsplanen har som mål å beskrive situasjonen for privatarkiver skapt gjennom drøye to hundre år i Østfold, og legge frem strategier for fremtidig arbeid med privatarkivene. Planen er del av et større pågående nasjonalt arbeid for en helhetlig samfunnsdokumentasjon. Bakgrunn for planarbeidet ligger i nasjonal bevaringspolitikk. I Riksarkivarens nye strategi for privatarkivfeltet står det at

Statlige, kommunale og private arkiv er integrerte deler av samfunnets hukommelse. Disse arkivene utfyller og belyser hverandre - både som grunnlag for forskning, historieforståelse og enkeltmenneskers rettigheter. Private og offentlige arkiv må ofte brukes i sammenheng når vi skal finne relevant dokumentasjon.¹

Privatarkiver er arkiv bevart fra alle ikke-offentlige sektorer i samfunnet. De viktigste er bedrifter og næringsliv, organisasjoner og private institusjoner, foreninger og privatpersoner. Privatarkivene er ofte mer mangfoldige enn de statlige, fylkeskommunale og kommunale arkivene. Derimot er bevaringen av offentlige arkiver strengt regulert gjennom lov og forskrift. Dette gir disse arkivene et lovmessig vern som ikke finnes for privatarkivfeltet.

Målsetningen med bevaringsplanen for Østfold er flerdelt. Først har det vært å kartlegge bestandene av privatarkiv som er oppbevart i institusjonene i dag, hvilken tilstand materialet er i, og under hvilke forhold de oppbevares. Det andre hovedmålet med planen er å se i hvilken grad privatarkivene, som er bevart og deponert i dag, dekker den historiske og moderne samfunnsutviklingen i Østfold. Dette sett i sammenheng gir grunnlag for å legge en ny strategi for privatarkivarbeidet i Østfold fremover.

- Hva er bevart i arkivinstitusjonene i dag, og hvordan er tilstand og oppbevaringsforhold?
- Hvordan beskriver dette Østfold-samfunnet i fortid og nåtid?
- Hvordan skal privatarkivarbeidet utvikles fremover?

For å besvare dette er bevaringsplanen delt i flere deler. Første del er en bestandsanalyse. Den gir en oppdatert oversikt over bestand, tilstand og oppbevaringsforhold. Først og fremst har det vært fokusert på de store privatarkivsamlingene som oppbevares hos Østfoldmuseene. Andre del er en samfunnsanalyse, som både består av en generell beskrivelse av samfunnsutviklingen i Østfold, og en mer detaljert analyse av kategorier innenfor næringsliv og organisasjonsliv. Her settes funnene fra bestandsanalysen inn i en bredere historisk utvikling av Østfold-samfunnet gjennom de siste drøye to hundre år.

Konklusjonene fra den sammenstilte bestands- og samfunnsanalysen vil gi oss et langt bedre grunnlag enn tidligere for å se hvilke sider ved samfunnsdokumentasjonen som er godt dekket, mindre godt dekket og helt mangler i dagens arkivsamlinger. Basert på dette vil bevaringsplanen gi grunnlag for forslag til en strategisk plan for det fremtidige bevaringsarbeidet.

Hovedutfordringene er å gi bedre oppbevaringsforhold for dagens deponerte arkiver, og øke tilgjengeligheten til samlingene. Derfor er vurderingen rundt et nytt samlokalisert arkivdepot, kalt «Østfoldarkivet», også tatt inn som en del av denne bevaringsplanen. Det er også en avsluttende bemerkning rundt tettere institusjons- og fagsamarbeid på privatarkivfeltet i den nye Viken fylkeskommune fra 2020.

Hvorfor bevare privatarkiver?

Arkiver er den primære kilden til kunnskap om vår nære fortid, og rommer kildene til vår kollektive hukommelse. I en verden preget av stadig større informasjonsflyt, og en nærmest allestedsnærværende tilgang på informasjon, er tilgjengeliggjøringen og formidlingen av originalkilder fra arkiver, viktigere enn noen gang. Kildekritikk gjøres først med kjennskap til originalkildene. Dokumentasjon som ligger i privatarkivene viser helt grunnleggende sider ved samfunnet. Arkivene som er bevart fra Østfold dekker en periode på rundt to hundre og femti år, ulike regioner av fylket, og mange samfunnsområder.

Den samlede samfunnsdokumentasjonen består både av arkiver fra offentlig og privat sektor. Statlige, fylkeskommunale og kommunale virksomheter har strenge

1. <https://www.arkivverket.no/for-arkiveiere/arkiver-fra-privat-sektor/forste-nasjonale-strategi-for-privatarkiv>
 2. Arkivmeldingen, Meld. St. 7 (2012-2013) - Arkiv; Arkivverket, SAMDOK. Samla samfunnsdokumentasjon. Sluttrapport SAMDOK 2013-2017 (2018): <https://samdokdotcom.files.wordpress.com/2018/10/sluttrapport-samdok-2015-2017-endelig-30-09-20181.pdf>

lovkrav for bevaring av sine arkiver. De inneholder viktig dokumentasjon av forvaltningen, og om innbyggere og deres rettigheter. Den store private sektoren i samfunnet består av næringslivet, organisasjoner, kulturliv, institusjoner og enkeltpersoner. Dette utgjør svært viktige sider ved innbyggernes liv, og er sentral i utviklingen av alle lokalsamfunn. Det er derfor avgjørende for den samlede samfunnsdokumentasjonen fra Østfold å bevare, og ikke minst gjøre arkivmateriale fra den store private sektoren tilgjengelig for allmenheten. Uten den kan vi ikke beskrive fortidens eller dagens Østfold-samfunn på en tilstrekkelig måte.

Gjennom den nye arkivmeldingen i 2012 og Riksarkivarens påfølgende prosjekt for en mer samlet samfunnsdokumentasjon (SAMDOK), er privatarkivfeltet løftet frem på en ny måte enn tidligere.² SAMDOK-arbeidet har satt et nytt fokus på viktigheten av god kartlegging, oppbevaring og formidling også av privatarkivsamlingene, for å gi et mer helhetlig bilde av samfunnet. Riksarkivarens SAMDOK-prosjekt ble sluttført i 2017 og bygger på tidligere grunnlagsdokumenter som Kulturrådets prosjekter *Til kildene!* fra 2007 og *Privatarkiv i musea* fra 2011 som er særdeles viktige.³ I Østfold ble en omfattende undersøkelse utført i 1999, og en ny gjennomgang i 2009, *Privatarkivarbeid ved museene i Østfold*.⁴

Privatarkiver finnes bevart i ulike medier. Det meste er bevart på papir, men mye materiale vil også finnes i form av bilder og lyd, og i de siste tiårene i alt større grad i digitale lagringsmedium. Denne variasjonen stiller oss overfor store utfordringer. Sider ved danningen av elektroniske arkiver som skjer nå, og bevaringen av det som er produsert, er nasjonale utfordringer. Dagens privatarkivinstitusjoner i Østfold er ikke rustet til å håndtere dette. Hvis det ikke raskt tas tak i disse utfordringene, også her i Østfold, står vi i fare for å miste tiår med sentral samfunnsdokumentasjon.

Det juridiske vernet, og kravene til forskriftsmessig oppbevaring og tilgjengeliggjøring av privatarkiver, er svakt. I motsetning til statlige, fylkes- og kommunale arkiver, som er strengt lovregulert gjennom Arkivloven og forskrifter, finnes ikke tilsvarende lovverk og juridisk vern av privatarkiver. Det er arkivskaper selv, som eier av arkivet, eller andre som har overtatt eierskap til arkivet, som helt og fullt råder over arkivsamlingene. Manglende forskrifter for dette feltet gir en betydelig risiko for at viktig samfunnsdokumentasjon går tapt. En bevaringsplan som denne har som mål å øke kunnskapen om privatarkivene og deres verdi.

Gjennomføring av bevaringsplanarbeidet

Metoden som er benyttet i denne bevaringsplanen baserer seg på anbefalingene i Riksarkivarens strategi for privatarkiver. Den er allerede benyttet i utarbeidningen av flere fylkesvise bevaringsplaner. Særlig er planene for Nordland og Finnmark benyttet som forbilde for denne planen.⁵

Østfoldmuseene er midlertidig den fylkeskoordinerende institusjon for privatarkiver i Østfold. Østfoldmuseene har i samarbeid med Østfold interkommunale arkiv-selskap IKS (heretter IKA Østfold) fått midler fra Arkivverkets arkivutviklingsmidler til utviklingen av denne bevaringsplanen. Prosjektet er i tillegg støttet økonomisk av Østfold fylkeskommune.

Østfoldmuseene og IKA Østfold har samarbeidet om utarbeidelsen av denne bevaringsplanen. Målet har vært en mer samlet oversikt over bestand og tilstand på de bevarte privatarkivsamlingene i museene, og i fylket ellers. Utfra dette vil planen danne grunnlaget for en ny strategi for bevaring og tilgjengeliggjøring av privatarkivene, og videre samling av arkiver.

Prosjektleder for bevaringsplanarbeidet har vært historiker Trond Svandal, rådgiver ved IKA Østfold. Prosjektet har vært ledet av en styringsgruppe bestående av Hege Hauge Tofte, direktør ved Østfoldmuseene (overtok etter Gunn Mona Ekornes i mai 2018), Siri Eriksen Gjems (Østfoldmuseene), Lene-Kari Bjerketvedt (IKA Østfold) og Atle Haga (Østfold fylkeskommune). Prosjektleder har samarbeidet med arkiv- og samlingsansvarlige ved de ulike avdelingene av Østfoldmuseene.

Det ble tidlig vurdert at et hovedfokus skulle være på Østfoldmuseenes store privatarkivsamlinger. Østfoldmuseene er den desidert største privatarkivinstitusjonen i Østfold, og den museumsinstitusjon i landet med de største innrapporterte privatarkivsamlingene. Siden den forrige undersøkelsen av privatarkiv i Østfold ble utført i 2009, er de tidligere museene i Fredrikstad og Halden blitt konsolidert inn i Østfoldmuseene. Til sammen er det ved siste innrapportering meldt om ca. 4.500 hyllemeter privatarkiv i Østfoldmuseenes samlinger. Det har derimot ikke vært gjennomført en kritisk gjennomgang av kataloger opp mot bestand, tilstand, oppbevaringsforhold og ordningsgrad av disse samlingene, heller ikke i rapporten i 2009.

Det har derfor vært et hovedfokus for dette bevaringsplanarbeidet å utføre en grundigere gjennomgang av Østfoldmuseenes omfattende privatarkivsamlinger, først og fremst de største i Halden historiske Samlinger, Borgarsyssel Museum, Fredrikstad Museum og Moss by-

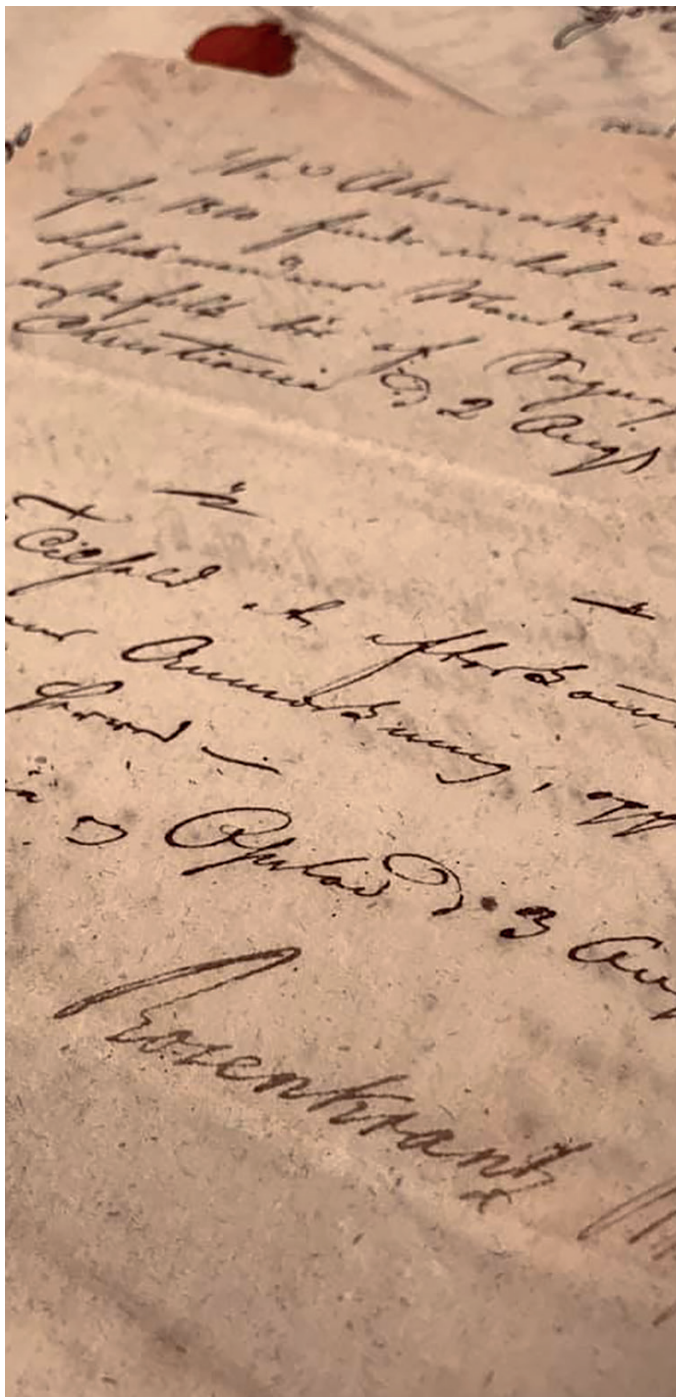
3. Kulturrådet, *Til kildene!* Kartlegging av lokale og regionale arkiver. Sluttrapport (2007): http://issuu.com/norsk_kulturrad/docs/til_kildene?mode=window&backgroundcolor=%23222222; Kulturrådet, *Privatarkiv i musea*. Sluttrapport fra prosjektet (2009): <https://www.kulturradet.no/documents/10157/d0126cf5-5efe-47f6-9e2b-f79ad0d0b071> 4. Nils Petter Jonsrud, Kartlegging av privatarkiver i Østfold (1999); *Privatarkivarbeid i Østfold* (2009) 5. Arkivstatikken for 2017. Arkivverket

og industrimuseum.

Det oppbevares også større privatarkiver i andre institusjoner i Østfold som lokale historielag, ubetjente museer og kommunearkiv. Enkelte nasjonale og regionale arkivinstitusjoner oppbevarer også privatarkiver fra Østfold, som Riksarkivet og statsarkivene og Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.

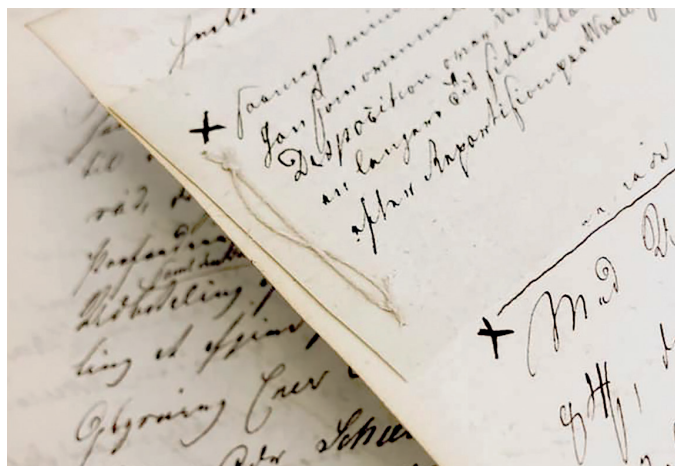
Østfold har lenge hatt et rikt lokalhistorisk miljø, med mange som er opptatt av både lokal historie, og fylkets historie. De store og rike privatarkivene i fylket har derimot blitt lite brukt som kilde de siste tiårene, til tross for store samlinger. Tilstanden til enkelte av arkivene, ressurser ved institusjonene og lite kjennskap om samlingenes innhold er viktige faktorer til at privatarkivene i fylket har forblitt en litt gjemt skatt.

Utsnitt. Foto: IKA Østfold, Trond Svandal

Fredrikshald Liig Laug. Halden historiske Samlinger/
Foto: Trond Svandal

Utsnitt. Foto: IKA Østfold, Trond Svandal

01. BESTANDSANALYSE AV PRIVATARKIV I ØSTFOLD

Kartleggingen er gjennomført i perioden fra april til juli 2018. Den er primært gjennomført med gjennomgang av innrapporterte lister over bestander fra museumsavdelingene, gjennomgang av oppføringer i Arkivportalen, og fra andre arkivinstitusjoner i Østfold. Dette har blitt supplert med kartlegginger i flere av museenes arkivmagasin. Det er allikevel flere metodiske utfordringer med denne bestandsanalysen som bør klarlegges innledningsvis.

For det første vil det fremdeles være behov for en mer omfattende gjennomgang av bestandene. Det er stort etterslep på ordning, så helt reelle tall er vanskelige å frembringe. Bestandstallene vil derfor i det videre arbeidet komme til å endres, og behøver større grad av ordning og følgende oppdateringer. Tilstanden på mange av privatarkivene, både med henblikk på muggskader og fysisk tilstand, har også gjort det problematisk å få gjort en fullstendig gjennomgang. Derimot gir denne bestandsanalysen (med vedlegg) tross alt en god indikasjon på bestandene, oppbevaringsforhold, fordelingen på ulike oppbevaringsinstitusjoner, ulike samfunns kategorier, tid og geografisk opprinnelse.

For det andre er en grundig analyse av arkiver som fremdeles befinner seg i privat eie, enten i form av bedriftsarkiv, organisasjoner og aktive foreningers arkiver, ikke tatt med her. Vi har all grunn til å tro at mange svært viktige arkiver, både små og store, finnes i privat eie rundt om i Østfold. Ikke minst er det fremdeles store bedrifter med lang historie i fylket, som vi vet eier store arkivsamlinger. Privatarkivarbeidet i Østfold må fremover ha kapasitet til mottak og håndtering av større bedriftsarkiver. I tillegg skapes viktige privatarkiver i mange organisasjoner, lag og foreninger, og hos enkeltpersoner, som kan være svært viktige å få bevart for ettertiden.

Arbeidet med kartleggingen

Bestandsanalysen er utført med gjennomgang av museene som inngår i stiftelsen Østfoldmuseene. I tillegg er dette supplert med opplysninger fra andre institusjonen i og utenfor fylket som oppbevarer privatarkiver fra Østfold.

Tidligere har Østfoldmuseenes avdelinger blitt beregnet til å oppbevare om lag 95 % av alle kjente og oppbevarte privatarkivsamlinger fra Østfold, et tall som

bekreftes gjennom denne undersøkelsen. Til sammen er deres beholdninger beregnet til i underkant av 3.000 hyllemeter. Det ligger utenfor denne undersøkelsen å gjennomføre en fullstendig kartlegging av hva som befinner seg av aktive eller avsluttede arkiver i privat eie, i bedrifter og organisasjoner, eller hos privatpersoner. Dette kan derimot være en aktuell oppgave for en senere kartlegging.

Stiftelsen Østfoldmuseene er den konsoliderte museumsinstitusjonen i Østfold. Den består av sju museer og ett kultursenter. Alle museene har privatarkivsamlinger, men det er de fire bymuseene som forvalter de største samlingene. Disse er til del svært store og komplekse. Flere av museene har lang historikk, og har gjennom flere tiår drevet aktiv innsamling og mottak av privatarkiver.

Gjennom Arkivstatistikken har Østfoldmuseene tidligere innrapportert en totalbestand på 4.500 hyllemeter. Av dette er innrapportert 2.234 hyllemeter ordnet og katalogisert.⁶ Som bestandsanalysen i kapittel 2 viser, må dette tallet gjennom bestandsanalysen som er gjennomført her nedjusteres til om lag 3.000 hyllemeter.

Østfoldmuseene privatarkivbestand etter kategori:

Kategori	Antall	Prosent
Bedrift	206	20,5%
Organisasjon	483	49%
Institusjon	34	3%
Person	236	24%
Gård	16	1,5%
Andre el. ukjent	19	2%

6. Arkivstatistikken for 2017: <http://www.survey-xact.dk/report/shared/fa565b49-bf1c-42ca-b9bd-8efbc0fa3320>

De ulike avdelingene av Østfoldmuseene, som sitter på privatarkivsamlinger, har sendt inn oversikter over sine bestander. Dette er gjennomgått og registrert. Det er også gjennomført befaringer i arkivlokalene til de største museene, Halden historiske Samlinger, Borgarsyssel Museum og Fredrikstad Museum og Kystmuseet på Hvaler. For Kanalmuseet på Ørje, Moss by- og industrimuseum og Folkenborg Museum, som oppbevarer relativt små samlinger, eller har gode lister, er ikke befaringsgjennomført. Her er bestandsanalysen utført på grunnlag av innsendt informasjon.

Magasinforhold

De fleste av Østfoldmuseenes sju museumsavdelinger har privatarkivsamlinger, og disse oppbevares i flere lokaler. De fire største avdelingene er Halden historiske Samlinger i Halden, Borgarsyssel Museum i Sarpsborg, Fredrikstad Museum og Moss by- og industrimuseum i Moss.

Museumsavdeling	Beskrivelse	Bestand hyllemeter (ca)	Vurdering av magasinforhold
Halden historiske Samlinger	Museet i Halden besitter den største privatarkivsamlingen i fylket. Her er det registrert ca 1200 hyllemeter. Mye er registrert i kataloger, og noe ligger i ASTA. I samlingene befinner blant annet de såkalte «handelshusarkivene» som er registrert i Norges dokumentarv. Det største enkeltarkivet er Halden bomullspinneri. Delvis ordnet er dette arkivet på 400 hyllemeter.	1.100	Magasin på Rød Herregård godt sikret mot brann og innbrudd. Kan være fare for fukt. Magasin i kjelleren til Halden brannstasjon sikret mot brann og innbrudd, men dårlig mot fukt. Bør avvikles.
Borgarsyssel Museum	Museet ble opprettet i 1921. Det hadde lenge en tett tilknytning til fylkeskonservator-embetet i Østfold, og museet inntok lenge en fylkesfunksjon i kulturminnefeltet i Østfold. Dette ser vi gjenspeilt i arkivsamlingene også. Det har blitt innsamlet privatarkiver fra hele fylket. En overvekt er det allikevel på industri- og arbeiderarkiver.	950	Magasin i administrasjonsbygg godt sikret mot innbrudd og brann, og relativt godt mot fukt. Lokale bør rengjøres. Magasin i Skjeberg adm.bygg sikret mot innbrudd og brann. Relativt mot fukt. Doktorboligen uegnet som arkivmagasin. Bør avvikles.
Fredrikstad Museum	Fredrikstad Museum er bymuseum og består både av bymuseet i festningsbyen, samt Elingaard herregård. Har ganske store samlinger privatarkiv fra byen og den nærmeste regionen. Det største enkeltarkivet i museets samlinger er fra verftet Fredrikstad Mekaniske Verksted på om lag 200 hyllemeter.	380	Magasin på Bjørneby godt sikret mot innbrudd og brann. Relativt godt mot fukt. Bør rengjøres. Magasin på Isegran sikret mot innbrudd og brann. Ikke godt sikret mot fukt. Mye støv. Bør avvikles.

Museumsavdeling	Beskrivelse	Bestand hyllemeter (ca)	Vurdering av magasinforhold
Moss by- og industrimuseum	Moss by- og industrimuseum er ett av de yngste museene i Østfold. Det har et sterkt fokus på industrihistorien i Moss. Museet har mottatt og oppbevarer noen viktige, og større industri- og bedriftsarkiver fra Moss. Det oppbevarer også det eldste bedriftsarkivet i fylket, Moss jernverk fra 1704.	300	Magasin sikret mot innbrudd, brann og fukt.
Kystmuseet Hvaler	Kystmuseet har ikke store privatarkivsamlinger, men skiller seg fra de andre arkivinstitusjonene med sin nære tilknytning til kysten og kystkulturen. En del av arkivene på Hvaler er derfor viktige for beskrivelsen av denne delen av Østfolds historie.	2	Magasin sikret mot innbrudd. Bør vurderes flyttet til sikrere oppbevaring mot brann og fukt.
Kanalmuseet Ørje	Kanalmuseet har et hovedfokus på Haldenvassdragets historie, fløtning og kanalvirksomheten. Det ligger i de gamle lokalene til Ørje bruk. Museet har registrert ca 9 hyllemeter arkiv, hvorav Ørje bruk er det største.	9	
Folkeborg Museum	Folkenborg Museum ligger på gården Folkeborg utenfor Mysen. Det har registrert ca 45 hyllemeter arkiver, med en del viktige gårdsarkiv fra Indre Østfold.	43	Magasin sikret mot innbrudd. Bør vurderes flyttet til sikrere oppbevaring mot brann og fukt.

By- og kommunearkiv

Det er i liten grad oppbevart privatarkiver hos kommunene i Østfold. Ett viktig unntak er byarkivet i Fredrikstad, som har mottatt og oppbevarer en del eldre og nyere privatarkiver fra Fredrikstad og Fredrikstad-distriktet. Noe finnes også på bibliotekene i Spydeberg og Skiptvet, og Rakkestad lokalhistorie-samling, har lokale privatarkiver fra sine kommuner. Ellers er det sporadiske bestander, generelt med liten oversikt.

Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo

Statsarkivet i Oslo har tidvis vært aktiv innsamler av arkiver fra Østfold. Det fungerte også lenge som fylkeskoordinerende institusjon for privatarkivarbeidet. Av den grunn befinner det seg en god del privatarkiver fra Østfold i Arkivverkets samlinger. Det dreier seg både om bedriftsarkiver, men også organisasjons- og foreningsarkiver finnes her.

Andre arkivinstitusjoner

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek oppbevarer en del fagforeningsarkiver og arkiver knyttet til arbeider-

bevegelsen i Østfold.

Enkelte viktige privatarkiver fra Østfold, eller med sterk tilknytning til Østfold, kan også finnes i arkivinstitusjoner andre steder i landet. Ett eksempel er arkivet etter firmaet «And H. Kiær & Co», som oppbevares ved Norsk Skogmuseum. Dette inneholder viktig dokumentasjon av en av de mest sentrale sagbruksbedriftene i Fredrikstad fra 1860, samt cellulosefabrikken Torp bruk. Andre museer har også private arkiver fra Østfold. Disse arkivene er ikke systematisk kartlagt i denne bestandsanalysen, men illustrer at det finnes betydelige samlinger, med tilknytning til fylket, også i institusjoner ellers i landet.

Ordningsforhold og tilgjengelighet for allmenheten

En hovedutfordring med privatarkivsituasjonen i Østfold i dag er graden av tilgjengelighet. De fleste arkivene som oppbevares i Østfoldmuseene, eller andre private institusjoner, har begrenset tilgjengelighet for publikum. I Østfoldmuseenes stab er det pr 2018 kun én fast stilling som arkivar. Dette må betegnes som svært utilstrekkelig for å kunne oppfylle ønsker om ordening, tilgjengeliggjøring og formidling av de store arkivsamlingene.

Det er utarbeidet eldre og nyere lister og kataloger over deler av samlingene, men det er generelt et svært stort etterslep. I særlig grad gjelder dette ordening, men også med hensyn til registrering og publisering i ASTA og på Arkivportalen. Østfoldmuseene har publisert noe, men det er svært lite i forhold til de store samlingene museumsavdelingene besitter.

Undersøkelsen viser også at betydelige deler av samlingene har behov for rengjøring for støv og skitt, og fjerning av mugg og skadedyr (f.eks. skjeggkre). Dette er et omfattende arbeid som må gjøres før eller i forbindelse med den egentlige ordeningen av arkivene. Først da kan materialet bli tilgjengeliggjort for publikum.

Fremtidig strategi for privatarkivarbeidet må inneholde både en styrking av personressurser med arkivkompetanse, og en styrket infrastruktur for ordening og rensing i kontrollerte omgivelser, og muligheter for tilgjengeliggjøring for både forskning og publikum.

Bestandsgjennomgang

Østfolds privatarkivbestand pr i dag befinner seg i hovedtrekk i Østfoldmuseenes depoter. Omfanget må som nevnt betydelig nedjusteres i etterkant av denne

gjennomgangen. Sannsynligvis er en del tidligere innrapportert som privatarkiver som ikke egentlig kan regnes som det, eksempelvis ulike dokumentsamlinger, biblioteksamlinger og annet.

Den begrensede oversikten man har hatt tidligere, og den innrapporterte størrelsen det faktisk er på samlingene tilhørende Østfoldmuseene, har gjort at dette har vært hovedfokus for denne planen. Totalt er det registrert 1074 ulike privatarkiv (fra egne arkivskapere) som tilhører Østfoldmuseene.

Geografisk sett er arkivene bevart utfra de ulike museenes tidligere innsamlingsaktivitet. De gamle bymuseene i Halden, Sarpsborg og Fredrikstad har lang historie, også med innsamling av lokale arkiver. De to som utmerker seg spesielt er Halden historiske Samlinger og Borgarsyssel Museum i Sarpsborg. Førstnevnte besitter en svært omfattende og rik privatarkivsamling, hvor det aller meste kommer fra Halden-distriktet. Halden-arkivene inneholder også de nasjonalt viktige «handelshusarkivene» som også er registrert som en del av «Norges dokumentarv». Museet besitter også det største registrerte privatarkivet i Østfold i dag, Halden Bomullspinneris arkiv på ca 400 hyllemeter.

Borgarsyssel Museum hadde i mange år tett tilknytning til fylkeskonservatorrollen i Østfold, og museet samlet inn materiale fra hele Østfold. Dette ser vi igjen i samlingene i dag. I tillegg var det et sterkt fokus på arbeider- og industrihistorie ved museet, noe som også er tydelig i samlingene.

Fredrikstad Museum har stor variasjon i sine samlinger. Det største enkeltarkivet i Fredrikstad er arkivet etter verftet Fredrikstad Mekaniske Verksted, på 200 hyllemeter. Samlingene inneholder også viktige arkiver etter industribedrifter, lag og foreninger, i all hovedsak fra Fredrikstad og Fredrikstad-distriktet. Museet drev tidligere aktiv innsamling av arkiver fra distriktet.

Moss by- og industrimuseum har mindre samlinger enn de tre største, og med et tydelig lokalt fokus. Det er først og fremst arkiver knyttet til industrien i byen man har tatt imot. Det eldste arkivet i samlingene er Moss jernverk, men sentrale bedrifter som Helly Hansen og Persill er tatt inn og bevart.

De mindre museene i Indre Østfold (Folkenborg i Eidsberg og Ørje i Marker) har små samlinger, knyttet til lokale bedrifter og organisasjoner. Kystmuseet på Hvaler er det minste, og har en liten samling. Den skiller seg derimot fra de andre ved sitt særlige fokus på kystkulturen.

Svært mange av arkivene som er deponert må betegnes

som små arkiver, noen enkelte kun med ett eller noen få dokumenter tilknyttet arkivskaperen. Det er ikke gjort noe vurdering i denne omgang på innholdet i de ulike privatarkivene, og hvor representativt materialet er, ut fra totalbildet arkivet i dag gir av arkivskaperens drift og virksomhet. For mange av de mindre arkivene må vi beskrive det bevarte som fragmenter av et arkiv. Antallet arkivskapere i samlingene kan derfor ikke ene og alene gi oss en tydelig vurdering på om arkivene

innen gitte kategorier er godt eller dårlig dekket.

Tabellene nedenfor viser hvordan privatarkivbestandene fordeler seg på ulike oppbevaringsinstitusjoner, regioner, kategorier og tid. Tallene er hentet ut fra bestandslistene som er utarbeidet etter innsendte opplysninger og bevaringer til museene, andre arkiv-institusjoner og historielag.

Oversikt over arkivinstitusjoners beholdning, ordnings- og publiseringsgrad

Institusjon	Ant. reg. privatarkiv	Hyllemeter (ca)	Registrert i arkivportalen
Borgarsyssel Museum	254	939	20
Halden historiske samlinger	553	1077	39
Fredrikstad Museum	141	371	0
Moss by- og industrimuseum	28	170	1
Folkenborg Museum	7	43	0
Kystmuseet Hvaler	11	2	0
Kanalmuseet Ørje	8	9	0
Arkivverket (Riksarkivet og Statsarkivet)	71	Ikke oppgitt	71
Byarkiv (Fredrikstad)	37	Ikke oppgitt	5
Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek	55	Ikke oppgitt	55

Som vi ser av tabellen ovenfor er det bymuseene i Halden, Sarpsborg og Fredrikstad som besitter de største privatarkivsamlingene, både i antall arkiver fra spesifikke arkivskapere, og antall hyllemeter. Som nevnt er mange av disse arkivene svært små i omfang. Årsaken til at bymuseene besitter så store privatarkivsamlinger skyldes nok en lang innsamlingshistorie, og at institusjonene har vært kjent for å oppbevare og forvalte privatarkiver. Mye har blitt levert inn tidligere, og museumsavdelingene mottar også noe privatarkiver ennå.

Ordningsgraden varierer. Halden historiske Samlinger har ganske store deler av sine samlinger ordnet, delvis

ordnet og listeført. Her er også en del privatarkiver registrert i ASTA og publisert på Arkivportalen. Mye av samlingene er fremdeles ikke publisert.

De andre museumsavdelingene har svært lite ordnet etter arkivfaglige prinsipper. Det meste er stilt opp etter arkivskaper i magasinene i dag, og mye kan karakteriseres som grovordnet. Det er derimot å bemerke at det er et betydelig etterslep med hensyn til ordning i alle Østfoldmuseenes magasiner.

Oversikt over arkiver etter region og arkivtype

Region	Næringsliv	Organisasjoner	Institusjoner	Person	Andre
Haldendistriktet	131	241	9	142	14
Nedre Glomma	96	307	15	83	4
Indre Østfold	13	35	1	1	1
Mossedistriktet	17	23	2	3	1

Tabellen ovenfor viser fordelingen av arkiver på region (vurdert etter hvor arkivskaper er hjemmehørende) og kategorier. Vi ser en tydelig overvekt av arkiver fra organisasjoner, først og fremst ulike foreninger og fagforeninger. Det er også betydelig næringslivsarkiv, etter industribedrifter, varehandel og annen næring. Flere av næringslivsarkivene er svært store i omfang, som Halden bomullspinneri på om lag 400 hyllemeter. Dessuten finnes ganske store samlinger med personarkiver, som er privatarkiv skapt og samlet av enkeltpersoner. Innholdsmessig er disse arkivene oftest svært varierte, og ofte små i omfang.

Oversikt over arkiver etter tidsperiode

Ser vi på fordeling av privatarkivene i Østfold på tidsperiode, det vil si når innholdet i materialet stammer fra, er det en tydelig overvekt av arkiver skapt før 1980. Det finnes også arkivmateriale fra både bedrifter og organisasjoner skapt etter det, men forholdsvis lite, sett opp mot bestandene av materiale skapt fra slutten av 1800-tallet til ca 1970.

Det må bemerkes at det for svært mange av arkivene er en viss usikkerhet med hensyn til eksakte ytterår for når arkivinnholdet stammer fra. Det er pr i dag vanskelig å bestemme dette på grunn av ordningsgrad og tilstand på materialet. Dagens lister og arkivoversikter er delvis mangelfulle på dette området, så den videre gjennomgangen av privatarkivene må ha denne oppgaven som et fokusområde.

Konklusjoner

Funnene som er beskrevet ovenfor viser nåsituasjonen i arkivene. Samtidig er det å bemerke at det alle meste av samlingene må betegnes som delvis ordnet eller uordnet etter arkivfaglige prinsipper. Dette vil medføre at totalvurderingen av bestand vil måtte revideres etter at ordningsarbeid er gjennomført.

En videre ordning av arkivene vil gi mer inngående kunnskap om de enkelte arkiver enn det som er mulig innenfor rammene av denne bevaringsplanen. Men denne kartleggingen har tydelig vist at svært mange arkiver (fra én enkelt arkivskaper) er svært små. Noen inneholder bare ett eller et fåtall dokumenter. Det gir en åpenbar skjevhet i forhold til antallet arkiver opp mot antall hyllemeter, og en usikkerhet knyttet til relevansen av det enkelte arkiv.

Den lave ordningsgraden har i mange tilfeller gjort at innholdet i privatarkivene er dårlig kjent. Mulighetene for allmenheten og forskningen til å bruke arkivene, slik situasjonen bør være, er derfor vanskelig slik situasjonen er i dag. Kombinert med svært lite fagpersonale på arkivfeltet, må store deler av privatarkivsamlingene i Østfold karakteriseres som utilgjengelige.

02. SAMFUNNSANALYSE

Formålet med samfunnsanalysen er å belyse de viktigste utviklingstrekkene ved Østfold-samfunnet, gjennom hele den drøye tohundreårsperioden vi har bevart privatarkiver fra. For å vurdere hvordan privatarkivbestanden dokumenterer bredden i Østfold-samfunnet, er det nødvendig å sette funnene fra bestandsanalysen opp mot en gjennomgang av den historiske samfunnsutviklingen.

Viktige problemstillinger i samfunnsanalysen er hvordan Østfold-samfunnet utviklet seg gjennom perioden. Hvilke faktorer påvirket utviklingen? Hvordan ga utviklingen seg utslag i ulike sektorer av samfunnslivet, som i næringsliv, kultur- og organisasjonsliv? Og hvor godt dekket er de viktige utviklingstrekkene i ulike samfunnssektorer i de bevarte privatarkivene?

Det tas utgangspunkt i utviklingstrekk innenfor demografi, geografi, næringsliv, organisasjons- og kulturliv. Det gjenspeiler de viktigste sektorene for eksisterende privatarkiver fra fylket. Samtidig er det viktig å løfte frem og rette fokuset mot dokumentasjonen fra Østfolds nyere historie.

Samfunnsanalysen er delt inn i en generell historisk fremstilling, og én del med hovedvekt på utviklingen i de ulike kategoriene, næringsliv, organisasjoner, sett opp mot funnene fra bestandsanalysen. Her vil det blitt gitt en vurdering av hvor godt dekket de ulike kategoriene er i dagens arkivbestander. Dette gir oss et godt grunnlag for å vurdere hvilke samfunnsområder, til ulike tider, på ulike steder i fylket, som er godt eller dårlig dekket gjennom dagens privatarkivbestand. Bestandsanalysen har sagt mest om bevaringsgraden innenfor fylkets regioner, i ulike kategorier, og noe om tidsperioder.

Samfunnsanalysen sammenstilt med funnene fra bestandsanalysen gir oss et godt grunnlag for nye tiltak og strategier for fremtidig arbeid med privatarkivene i Østfold.

Befolkningsutvikling, demografi og geografi

Det gamle Østfold-samfunnet utviklet seg sakte, i likhet med utviklingen i Norge generelt. Industriveksten fra midten av 1800-tallet forvandlet fylket, og industrien skulle bli en helt dominerende faktor for samfunnsutviklingen i Østfold helt frem til vår tid. Industrialiserin-

gen og samfunnsendringene fra midten av 1800-tallet og fremover er derfor helt sentral for forståelsen av det moderne Østfold-samfunnet.

Befolkningsutvikling kan fortelle mye om den generelle utviklingen i samfunnet. Befolkningen steg dramatisk gjennom 1800-tallet, og utviklingen har fortsatt gjennom 1900-tallet. Bedre levekår, hygieniske og sanitære forhold, økning i matproduksjon, vaksiner og en lang fredelig periode, var årsaker til den store befolkningsøkningen. Fra å ha registrert en befolkning på 50.000 i 1801, var dette økt til drøyt 136.000 i 1900, og til 202.000 i 1960. Ved årtusenskiftet hadde antallet østfoldinger vokst til knappe 250.000.

Fylket har gjennom historien hatt en betydelig befolkningstetthet, og høyest befolkning i forhold til landet totalt hadde Østfold på begynnelsen av 1900-tallet, med over 6 % av landets totale befolkning. Til sammenligning bodde 5,5 % av landets befolkning her i 1801. Prosentvis er dette på tilsvarende nivå som i dag.

Bosetningsmønstrene internt i fylket viser noen tydelige trekk. Kystområdene har historisk sett vært det befolkningsmessige tyngdepunktet, men utover 1800-tallet skulle den rivende urbaniseringen bare forsterke dette bildet. I 1885 bodde to tredjedeler av Østfolds befolkning i kystkommunene fra Moss til Halden, med et tydelig tyngdepunkt i Nedre Glomma-regionen, rundt Sarpsborg og Fredrikstad. Dette må sees i nær sammenheng med den eksplosive økningen i industribedrifter og arbeidsplasser som skjedde i de fire store kystbyene. Men også til de mindre tettstedene langs jernbanen i Indre Østfold skjedde en betydelig befolkningsvekst, på bekostning av landkommunene.

Industrialiseringen, koblet sammen med de store endringene og omstillingene i landbruket, var betydelige drivere til en migrasjon av mennesker fra landsbygda til byene. Fra Østfold reiste også mange til hovedstaden, og en del reiste fra landet, ikke minst til Amerika, selv om denne emigrasjonen var noe mindre fra vårt fylke enn fra andre deler av landet. Motsatt vei kom folk fra andre fylker til Østfold, først og fremst fra Akershus og Buskerud, samt fra grenseområdene i Sverige. De ble lokket av nye arbeidsplasser i industrien som hadde et enormt behov for arbeidskraft. Eksempelvis vokste Fredrikstad i årene fra 1860 til 1885 til å bli den byen med nest størst industriproduksjon i landet, bare

overgått av Oslo (Kristiania).

Byer og bykultur har lang historie i Østfold, men det som skjedde fra midten av 1800-tallet var en urbanisering av en helt annen karakter enn tidligere. Mens én av fem østfoldinger bodde i byer i 1855, steg dette til om lag én av tre på begynnelsen av 1900-tallet. Ved årtusenskiftet var det steget til to av tre (i de fire bykommunene Halden, Sarpsborg, Fredrikstad og Moss), i tillegg til en betydelig andel bosatt i tettsteder utenfor de store byene. For Norge under ett bodde i 1855 17 % av landets befolkning i byer og tettsteder, mens tallet var økt til 45 % i 1920.

Geografisk sett er Østfold et lite, ganske flatt, men allikevel forholdsvis oppdelt fylke. Fylkets historiske regioner kan i stor grad inndeles etter de store elvene og vassdragene, og ikke minst moreneryggene fra siste istid. Sør for den største moreneryggen, kjent som Raet, som strekker seg fra Moss i vest til Halden i sørøst, ligger de gamle byene og noen av de rikeste jordbruksdistriktene. Nord for Raet er landskapet mer preget av skoger, sjøer og åser. Men det finnes også flere store og rike jordbruksbygder ved de mindre moreneryggene nordover, som bygdene langs Glomma, som Rakkestad, og distriktene rundt Askim og Eidsberg. Ved utløpet av de tre store vassdragene har fossene skapt grunnlag for tidlige handels- og bysentra, som tydelig har vært med å prege fylkets historie, både

økonomisk, administrativt og kulturelt, helt til i dag. Plasseringen som kyst- og grensefylke, med tette forbindelser til utlandet, har også gitt sterke og tidlige impulser utenfra.

Administrativ utvikling

Østfold-navnet ble tatt i bruk først i 1919, som erstatning for det gamle navnet Smålenene. Den gamle betegnelsen på fylket hadde sin opprinnelse som betegnelse på «de små len under Akershus», og kom i bruk fra 1500-tallet. Lensinndelingen fulgte mer eller mindre naturlige oppdelinger i regioner, og begrepet viste også til en administrativ fragmentering av Østfold. Det var på denne tiden at en sterk adels- og herregårdsdominans i de søndre delene av fylket tok sin form, hvor områder som Onsøy len og Værne kloster len i praksis ble styrt av den lokale adelsmann, i kraft av rollen som lensherre.

Lensorganiseringen ble fra siste halvdel av 1600-tallet erstattet av et embetsmannstyrt system med amtmenn og fogder. De tre historiske fogderiene i Østfold («Idd og Marker», «Rakkestad, Heggen og Frøland» og «Moss og Tune») ble en inndeling som på mange vis gjenspeiler dagens regioner, henholdsvis Haldensdistriktet, Indre Østfold, samt kyststrøkene fra Nedre Glomma til Mosse-distriktet. En enkelt, skjematisk inndeling av Østfold i fire regioner i dag:

Distrikt	Kommuner pr 2019	Historiske kommuner
Haldendistriktet	Halden, Aremark	Berg, Idd
Nedre Glomma	Sarpsborg, Fredrikstad, Hvaler	Tune, Skjeberg, Varteig, Borge, Kråkerøy, Glemmen, Rolvsøy, Onsøy, Torsnes
Mossedistriktet	Moss, Rygge, Våler, Råde	Moss landsogn/Jeløy
Indre Østfold	Hobøl, Spydeberg, Askim, Skiptvet, Trøgstad, Eidsberg, Rakkestad, Marker, Rømskog	Mysen, Degernes, Øymark, Rødenes

Tidlige bydannelser har spilt en stor rolle i samfunnsutviklingen i Østfold. Den eldste var middelalderbyen Sarpsborg, etter tradisjonen grunnlagt ved Sarpsfossen i 1016. Byen flyttet til Glommas munning i 1567, og ble utgangspunkt for Fredrikstad. Halden fikk bystatus i 1665 og Moss i 1720. De to siste byene hadde opphav i den dansk-norske unionstiden, med utgangspunkt i sag-

bruk, utskipningshavner og handelsprivilegier. Sarpsborg ble gjenopprettet som by i 1839, som ledd i liberaliseringen av handel og privilegier etter 1814.

Indre Østfold preges mer av landbruket, og fikk sine første byer med bystatus, Askim og Mysen, så sent som i 1990-årene. Allikevel var det vokst frem tettsteder med

bypreg her fra slutten av 1800-tallet. Tidlig på 1900-tallet var begge steder blitt regionale sentra med bymessig preg, ikke minst som resultat av industriveksten, rollen som administrasjonssentra og som samferdselsknutepunkt langs jernbanen. I mindre skala kan vi også regne de mange tettstedene, eller «jernbanebyene», som vokste opp i Østfold i 1880- og 1890-årene, til en urbaniseringsprosess. Mindre steder som ble viktige lokale sentra i ulike deler av fylket.

Med opprettelsen av kommunene i 1830-årene, fikk Østfold i hovedsak en lokal administrativ inndeling som vi har bevart frem til i dag. De første kommunene ble opprettet etter gamle sognegrenser, og bygde i stor grad videre på allerede eksisterende strukturer i lokalsamfunnet. Større endringer av grensene skjedde på begynnelsen av 1900-tallet, da antallet kommuner steg. Neste endring kom på 1960-årene da flere av kommunene igjen forsvant, og den siste store endringen på begynnelsen av 1990-tallet da omlandskommunene rundt de to største byene, Sarpsborg og Fredrikstad, ble slått sammen med hver sin bykommune, henholdsvis i 1992 og 1994. I 2020 står Østfold overfor sin kanskje største administrative endring da fylket skal gå inn i den nye Viken fylkeskommune. Samtidig blir det gjennomført nye kommunesammenslåinger: Moss og Rygge slås sammen, Askim, Eidsberg, Hobøl, Spydeberg og Trøgstad slås sammen, og Rømskog slås sammen med Aurskog-Høland.

Grensefylke og migrasjon

Et særtrekk ved Østfolds historie er en sterk påvirkning utenfra. Posisjonen som grensefylke mot Sverige ble særlig tydelig etter at Bohuslän ble svensk i 1658. Krig og spente tider påvirket området sterkt, både gjennom festningsbygging fra 1600-tallet, og en betydelig militær tilstedeværelse. Østfold hadde en viktig strategisk plassering i unionstiden med Danmark, noe vi ser gjennom den sterke kulturelle, administrative, økonomiske og befolkningsmessige påvirkningen fra andre deler av helstaten Danmark-Norge. Vi ser dette særlig i byene, men herfra spredte også impulsene seg til bygdene ellers i fylket. Kystområdene har historisk hatt tette handelsforbindelser til utlandet. Noen av de største og viktigste hovedveiene som forbinder Oslo og innlandet har gått, og går, igjennom Østfold.

Nærheten til Sverige, og båndene over grensen, har alltid vist seg sterke. Til industrien som vokste frem i Østfold på 1800-tallet, og videre inn på 1900-tallet, strømmet svenske innvandrere. Flere steder i fylket utgjorde de etter hvert en betydelig del av befolkningen. En by som Halden blomstret delvis på grunn av sin plassering ved grensen, ikke minst i frihandelstiden

under den svensk-norske unionen. Etter at passfriheten ble innført mellom Sverige og Norge på 1950-tallet blomstret grensehandelen fra Norge til Sverige opp, og kontakten over grensen ble enda større. I dag opplever Østfold en betydelig handelsstrøm til områder på svensk side av grensen.

Migrasjon har lenge vært en faktor i Østfold-samfunnet. Migrasjon og innvandring har også bidratt til viktige samfunnsendringer på 1900-tallet. Tilgang på arbeid var lenge en faktor i tilflyttingen til fylket, og fra 1970-tallet ser vi en utvikling med stadig flere tilflyttere fra land utenfor Europa. I takt med kriger og humanitære kriser andre steder i verden, har det gjennom de siste tiårene kommet mange flyktninger til fylket, en utvikling som særlig skjøt fart fra 1980-tallet. I flere kommuner i dag er mer enn hver tiende innbygger født utenfor Norges grenser, og enda flere har en fremmedkulturell bakgrunn i andre eller tredje generasjon. Dette har i nyere tid ført til en større endring av demografien, og bidratt til endring av kultur og næringsliv i flere deler av Østfold-samfunnet.

Industriefylket

Østfold har i lang tid vært kjent som et industriefylke, preget av store klassiske tungindustribedrifter. Den industrielle historien i Østfold går relativt langt tilbake i tid. De store sagbrukssamfunnene som oppsto på 1600-tallet hadde industrielt preg, og på 1700-tallet og tidlig på 1800-tallet vokste de første industribedriftene frem, som Moss jernverk fra 1704 eller Halden bomullspinneri fra 1813.

Den virkelig store industriveksten skjedde først fra midten av 1800-tallet. Flere ledende bedrifter innenfor sine bransjer ble etablert i Østfold-byene, som sagbruksnæringen i Halden og Fredrikstad eller celluloseproduksjonen i Sarpsborg og Moss. Noe senere ble også Askim et sentrum for gummivareproduksjon. Østfold lå strategisk godt plassert, med både gode eksportthavner, nærhet til markedene i Europa, med gode muligheter for frakt av råvarer, som fløting på elvene, og tilgang til kraftkilder og rimelig arbeidskraft. Samtidig med industriens fremvekst i deler av fylket, forble også landbruket en viktig del av næringsgrunnlaget i store deler av Østfold. Men også her skjedde store endringer, ikke minst på grunn av nye produksjonsmåter, og nærheten til nye store markeder i både hovedstaden og de sterkt voksende byene i Østfold.

En annen viktig forutsetning for fremveksten av næringslivet i Østfold var endringer i handelsreguleringene. Under privilegiesamfunnet frem til midten av 1800-tallet hadde byene enerett på eksporthandel, og privilegerte

bedrifter, som sagbrukene, opererte i en monopolsituasjon. I unionstiden med Sverige ble det i praksis fri handel mellom rikene, den såkalte mellomriksloven fra 1815. Da denne bortfalt i 1897 skapte det utfordringer for noen, men også muligheter for å bygge opp ny industri i Østfold, uten konkurranse fra svensk industri, beskyttet av nye norske tollregler. En av de viktigste lovreguleringene som påvirket Østfold var opphevelsen av sagbruksprivilegiene i 1860. Det ga muligheter for bygging av moderne dampdrevne sag- bruk, og ga blant annet støtet til at Fredrikstad vokste frem som en av landets største industribyer, basert på dampdrevet trelastindustri.

Østfolds næringsliv har ikke bare vært preget av de store industrigigantene. I skyggen av dem, og for å betjene en stadig voksende befolkning, ikke minst i byene, grodde det fra slutten av 1800-tallet frem en stor underskog av mindre bedrifter. Denne småindustrien, i tillegg til håndverkere, handel og butikker, og en rekke småindustribedrifter som var underleverandører til de store industrigigantene, ble i seg selv en viktig del av næringslivet.

Det var først og fremst byene som ble sentra for handel og industri. Men i særlig grad fra forrige århundreskifte skjøt det også opp betydelige industri- og håndverksbedrifter i flere av tettstedene i fylket. Som en følge av jernbaneutbyggingene i 1870- og 1880-årene åpnet det seg muligheter for å nå ut til helt nye markeder. Vi ser det både i omsetning av landbruksprodukter og matvareindustri, samt håndverksprodukter fra snekker- og møbelindustri. Små verksteder, meierier og en rekke mindre bedrifter vokste frem i Indre Østfold på denne tiden.

Etter andre verdenskrig skulle Østfold oppleve store forandringer i næringslivet. Både gjenoppbyggingen etter krigen, og gunstige forhold på verdensmarkedet, gjorde forholdene gode for fylkets industri. Samtidig ble mye av industrien samlet i færre og større bedrifter. Eierskap flyttet også i mange tilfeller ut av fylket, i større konserner og sammenslutninger, og også utenlands.

I 1967, mot slutten av Østfold-industriens gullander, var fylket det mest industrialiserte i landet, målt etter antall sysselsatte. Hele 44,5 % av arbeidsstokken var regnet tilknyttet industrien, over 5 % mer enn neste fylke som var Buskerud. Av lønnstakere alene (ikke selvstendig næringsdrivende) var tallet 50,8 %.⁷ Derimot var kun én av fem ansatte i industrien på denne tiden kvinner. Av de største industriene målt etter sysselsatte i 1967, var det treforedlingsindustrien som tronet øverst med 20,8 % av arbeidsstokken. Men både jern- og metallindustrien og skipsindustrien hadde i under-

kant av 10 % av Østfolds totale industriarbeidsplasser. Deretter lå en rekke industrinæringer, som gummivarer og jord- og steinvareindustri (sement og betong, steinindustri, glass- og teglverk) med ca. 6 %, næringsmidler, bekledning med rundt 5 %. De fleste av de gamle, store hjørnestensbedriftene var fremdeles i gang, men dette skulle raskt endre seg.

Rundt 1970 begynte en dramatisk endring av industri-landskapet. Mye av industriens fokus i Norge flyttet seg til den nye næringen, oljen, og til tyngdepunktet på Vestlandet og særlig Rogaland. Verdensmarkedene var også i endring, og endrede handels- og tollregler, produksjon i Øst-Asia og andre verdensdeler, var med å utkonkurrere mye av den gamle industrien i fylket. Følgelig ble Østfold rammet av flere store næringslivskriser på 1970- og 1980-tallet. Verst gikk det utover Halden på 1970-tallet, da den såkalte «Haldenkrisa» førte til konkurser i en rekke av byens ledende industribedrifter. Tilsvarende skjedde med mye av den mekaniske industrien og verftene på 1980-tallet. Mange av de gjenværende industribedriftene reduserte også arbeidsstokken, og gjennomlevde kriser. Samtidig vokste mange nye næringer frem, både IT- og teknologibedrift-er, handelsnæringene, service og tjenesteproduksjon.

Andre utviklingstrekk

I dag er store deler av den gamle tungindustrien borte, og Østfold preges av post-industrielle utfordringer, men også mange nye næringer. Selv om store bedrifter som Borregaard og Saugbrugsforeningen ennå driver, er det i dag det offentlige, servicenæringene og handel, teknologi og andre mindre, spesialiserte bedrifter, som sysselsetter flest i fylket.

I takt med befolknings- og velstandsøkningen endret både handels- og bosetningsmønstrene seg. Fra 1950-tallet ble flere og flere boligfelt og byggefelt oppført, og mange flyttet ut i eneboliger utenfor sentrum. Samtidig gjorde også bilismen sitt inntog, særlig etter opphevelsen av bilrasjoneringen i 1960. Mer og mer av utviklingen i Østfold-samfunnet, som i landet for øvrig, ble nå planlagt utfra bilens premisser. I takt med de store utbyggingene, vokste også bygge- og anleggsbransjen.

En viktig endring, som virkelig skjøt fart på 1980-tallet, var fremveksten av de store handelssentrene, kjøpesentrene, utenfor byene og tettstedene. De var i stor grad beregnet for å komme lett til med bil, og samlet en stor del av detaljhandelen i store sentra. Dette førte gradvis til en tapping av mange bykjerner og tettsteder for tidligere varehandel og liv.

I takt med velstandsutviklingen etter andre verdens-

7. Sand, Steinar, Industrisyssetningen 1955-1967, Oslo 1968 : 6

krig fikk østfoldinger, som landets befolkning for øvrig, større kjøpekraft. Vi ser en stor dreining i handel og konsum. Dette sees i tilbudene av varer og tjenester, og at næringslivet ble mye mer variert. Restauranter, utesteder, butikker, og alle bakenforliggende leverandører, ble også en stor og viktig del av lokalsamfunn.

Analyse av privatarkiv knyttet til enkelt næringer

Bedrifter og næringsliv er av de viktigste samfunnskategoriene som har skapt, og skaper, privatarkiver. Østfolds næringsliv har vært mangfoldig, med både mange små og flere store bedrifter. Det har vært betydelige variasjoner innenfor de ulike regionene, og næringslivet har endret seg mye over tid. Fremdeles er det et stort mangfold i næringslivet i fylket.

Arkiver fra ulike bedrifter og næringslivsaktører vil være varierte, både i størrelse, innhold og sammensetning. Men kategorien utgjør en svært viktig del av den samlede samfunnsdokumentasjonen.

Primærnæringer, næringsmidler og nytelseindustri

Primærnæringsene har historisk sett spilt en sentral rolle. Både dyrking av jorda, jordbruket, og det lokale skogbruket, har vært viktig for gårdene i fylket. Dette var lenge en næring med lite endring. Ett særtrekk ved landbruket i Østfold var den gamle gods- og herregårdstrukturen sør i fylket. Flere av dem drev stort, allerede fra 1600-tallet, med en europeisk-inspirert godsstruktur. Dette førte til områder med en lav grad av selveierbønder, og mange mennesker knyttet til herregårdene, enten som husmenn, leilendinger, eller via pliktarbeid. I Indre Østfold ser vi at landbruket var

organisert mer likt forholdene ellers på Østlandet, med større selveierbruk, og et mer variert landbruk.

Derimot har det vært to store endringer. Det første var det såkalte «store hamskiftet» midt på 1800-tallet. Mekanisering og overbefolkning førte til en storstilt flytting fra landsbygdene inn til byene. En samtidig endring var en mer variert landbruksnæring. Hagebruk, gartnerier, pelsdyroppdrett og andre binæringer ble viktig som tillegg til den tradisjonelle korndyrkingen og husdyrholdet. Industrialiseringen som vi ser innenfor andre deler av næringslivet, kom også til landbruket. Nye driftsmetoder og maskiner kom til, og nye bedrifter som videreforedlet landbruksproduktene ble oppført i mange lokalsamfunn, som dampmeierier og slakterier.

I tiårene etter andre verdenskrig inntraff neste store endring. Landbruket i Østfold gikk fra å ha vært relativt arbeidsintensivt og mangfoldig, til i løpet av 1960- og 1970-tallet bli sterkt fokusert på korndyrking. Skurtreskere og annet maskinelt utstyr overtok, antallet dyr ble kraftig redusert og mange bønder tok annet lønnet arbeid ved siden av gårdsdriften.

Industriell produksjon av matvarer og nytelsesmidler begynte allerede på 1700-tallet i Østfold. Fredrikshald Sukkerraffinaderi var ett av tre sukkerverk i Norge og ble etablert så tidlig som i 1754 for foredling av sukker fra Vestindia. Av tidlig matvare- og næringsmiddelproduksjon av en viss industriell karakter, før midten av 1800-tallet, kan vi regne kornmøller, brennerier og bryggerier, enkelte tobakksfabrikker og sildesalterier i byene. Den industrielle bryggerivirksomheten skjøt fart og ble viktig fra 1850-årene av. Med industrialiseringen kom en helt ny og viktig næringsmiddelproduksjon, som hermetikk, meierier, dampbakerier og en rekke nye bedrifter. Mulighetene jernbanen ga for rask levering åpnet helt nye muligheter for næringsmiddelindustrien.

Næring	Dekningsgrad i depot
Gårdsarkiver. Landbruket har vært den dominerende næring for de fleste østfoldinger. Antall gårdsbruk gjenspeiles ikke i bevarte gårdsarkiv i depot	Lav dekningsgrad
Næringsmiddelindustri. Fra slutten av 1800-tallet oppsto de første store bryggerier og meierier som de første næringsmiddelbedriftene. Hermetikk og prosessering av mat viktig fra tidlig 1900-tall, eksempel bedrifter som Stabburet.	Lav dekningsgrad i depot
Brennerier og bryggerier. Viktig del av næringsmiddelindustrien fra tidlig 1800-tall.	Ikke dokumentert i depot
Hermetikk og konservering	Ikke dokumentert i depot

Binæringer

Landbruket var mangfoldig, og i forlengelsen av både mekaniseringen, befolkningsveksten og urbaniseringen vokste flere såkalte binæringer frem på landsbygda. Skogdrift og tømmerfløting på elvene hadde lenge vært en viktig virksomhet, både for bøndene og den tidlige treforedlingsindustrien. Den voksende befolkningen, ikke minst i byene fra siste halvdel av 1800-tallet, ga nye betydelige markeder for landbruket. Hagebruk og gartnerier, pelsdyrhold og næringsmiddelindustrien. Hermetikk og produksjon av en lang rekke forbruksartikler vokste frem. I særlig grad skjøt denne indus-

trien frem i årene under første verdenskrig, da blokade og krig hindret mye av importen fra utlandet.

Næringsmiddelindustri har holdt seg som en viktig næringsvei i Østfold helt frem til i dag. Sjøen og fiskeriet har også spilt en viktig rolle i Østfold-samfunnet. Langs kysten har sjøfarten til alle tider vært viktig. Fiske har vært viktig langs kysten, både som hovednæring og binæring for mange bønder. Også i innlandsdistriktene var fiske en viktig binæring. Sjøfarten og handelen har også stått sentralt i Østfold, både for handel til byene og industrien. Mange lokale rederier oppsto i seilskutetiden.

Næring	Dekningsgrad i depot
Skogsdrift og tømmerfløting. Finnes noe i sagbruks- og trelastindustriens arkiv	Lav dekningsgrad
Pelsdyrnæring	Ikke dokumentert i depot
Gartneri og hagebruk	Lav dekningsgrad
Fiskeri og fiksemottak. Bevart fra Lauer på Hvaler	Svært lite dokumentert i depot

Treforedling

Skogen og treforedlingen ble fra et tidlig tidspunkt den store og definerende næringen i Østfold. De første sagbrukene som benyttet vassdragene og fossekraften kan spores tilbake til begynnelsen av 1500-tallet. Betydelige brukssamfunn oppsto både ved elvemunningene og fossene på 1600- og 1700-tallet, som ved Sarpsfossen, Mossefossen og Tistedalen.

Trelast og treforedling var grunnlaget også under den store industrialiseringen fra midten av 1800-tallet. Liberalisering av lovverk, ny teknologi, tilgang på rikelig

og billig arbeidskraft og god beliggenhet ved vassdrag og havner, gjorde Østfold godt plassert. Fredrikstad vokste i 1860- og 1870-tallet til en av Norges største industribyer. Men de gamle trelastbyene Halden og Moss fikk også sine store treforedlingsbedrifter i Saugbrugsforeningen og Peterson. I 1889 begynte Borregaard treforedling i form av cellulose og papirproduksjon i Sarpsborg, og bedriften ble snart én av landets største.

Det er fremdeles en del mindre sagbruk i drift i Østfold. Treforedling og papirproduksjon er kraftig redusert, men eksisterer fremdeles i industriell skala.

Næring	Dekningsgrad i depot
Sagbruk og høvlerier. Dominerende næring i flere deler av Østfold fra 1600-tallet til begynnelsen av 1900-tallet. Særlig stor industriell produksjon i Nedre Glomma-regionen fra 1860-tallet. Spredte sagbruk ellers i fylket.	Lav dekningsgrad
Cellulose og tremasse. Produksjon av cellulose og tremasse ble viktig fra 1870-tallet. Ledende produsenter Borregaard, Saugbrugsforeningen og Peterson. Bevart noe fra Greåker, Torp og Ørje bruk.	Dekket i depot

Bergindustri, gruver, byggematerialer og anlegg

Østfold har tidvis hatt en betydelig bergindustri, særlig knyttet til uttak av masser og produksjon av bygningsmaterialer. Fra midten av 1800-tallet ble det stedvis etablert en viss gruveindustri, først og fremst i Indre Østfold. Det var primært knyttet til utvinning av nikkel, feltspat og kvarts.

Uttak av leire og produksjon av tegl har lange tradisjoner i Østfold, men ble en stor industri i Nedre Glomma-regionen fra midten av 1800-tallet. En rekke teglverk ble etablert, og dette ble en industri i nasjonal sammenheng, og sammenslutningen Fredrikstad forende

teglverker (FFT) fra 1909 den største i sin næring i landet.

Steinindustrien vokste også frem fra midten av 1800-tallet. Den ettertraktede Østfold-granitten ble tatt ut og eksportert i store mengder. Særlig fra Idd og Halden og langs kysten ble det etablert steinbrudd. Stedvis var dette en betydelig industri, eksempelvis på Hvaler i 1910, hvor 200 mann, eller 5 % av innbyggerne på øyene, var sysselsatt i steinindustrien. Grus og pukverk har utover 1900-tallet overtatt som den dominerende del av næringen. Store grus- og sandtak finnes flere steder i fylket, ikke minst langs moreneryggene.

Næring	Dekningsgrad i depot
Bergverk og gruver. Askim, Rakkestad og Råde har hatt tidvis betydelig gruve drift.	Ikke dokumentert i depot
Teglverk. Har vært drevet industrielt fra 1800-tallet. Området mellom Sarpsborg og Fredrikstad landets største teglverksregion rundt forrige århundreskifte. Fredrikstad forenede teglverk sammenslutning fra 1909. Også flere teglverk.	Dokumentert i depot. Arkiv etter FFT bevart (med flere underliggende verk)
Steinindustri. Granittbrudd for uttak av, stein og grus. Fra Idd og Halden og langs Østfold-kysten var granittindustrien en betydelig virksomhet fra omkring 1870- og 1880-årene.	Lav dekningsgrad
Masseuttak av puk, grus og sand ble på 1900-tallet en stor virksomhet, ikke minst til store utbygginger.	Ikke dokumentert i depot

Mekanisk industri og metallvareindustri

Den tidligste metallindustrien i Østfold var Moss jernverk som ble etablert i 1704. Til tidlige bedrifter kan regnes Rosings spikerfarbrikk i Fredrikstad som var i drift i første halvdel av 1800-tallet og Hafslunds stål-trådfabrikk i Sarpsborg. Industrialiseringen fra midten av 1800-tallet krevde stor kapasitet for produksjon

og av vedlikehold av maskiner. Dette ga støtet til en mekanisk industri, og metallvareindustri i stor skala i Østfold. Behovene var store i mange sektorer, både landbruket, tungindustrien og sjøfarten. Skipsbygging ble etter hvert én av de store næringene. Både Moss, Sarpsborg og Fredrikstad fikk store skipsverft i nasjonal målestokk, og næringen var betydelig frem til kollapsen på 1980-tallet.

Næring	Dekningsgrad i depot
Skipsbygging. Moss verft, Sarpsborg mekaniske, Fredrikstad mekaniske, men også flere mindre verft sysselsatte mange tusen østfoldinger.	Dokumentert i depot
Mindre mekaniske verksteder. Mange underleverandører til de store skipsverftene og mekaniske industrien vokste frem i byer og tettsteder. Dette var ofte små eller mellomstore bedrifter. Ideal mek. Vatvet i Sarpsborg. Lite fra andre deler av fylket.	Lav dekningsgrad
Metallvareindustri. Moss jernverk, Cathrineholm m.fl.	Lav dekningsgrad i depot

Varehandel, service og privat tjenesteyting, sjøfart

En av de store næringer, både i antall bedrifter og antall ansatte, har vært handelsnæringen. Det er fremdeles en av de største næringene i Østfold. Handelsnæringen er derimot svært mangfoldig, og ofte er det snakk om små bedrifter med kort levetid.

Den tidlige handelsnæringen var knyttet til byene. Til midten av 1800-tallet hadde byene handelsprivilegier, og eksporthandel og handelshus var sentralisert dit. Halden, Fredrikstad og Moss, og fra 1839 også Sarpsborg, ble viktige handelssentra i sine regioner.

En stor endring kom i siste halvdel av 1800-tallet, med liberaliseringen av handelslovene, og utbygging av samferdselen. Ikke minst betydde dampbåtruter og utbygging av jernbanens vestre og østre linjer i 1870- og 1880-årene mye. Varer, både landbruksprodukter,

industrivarer og forbruksvarer, kunne raskt forflyttes til omsetningstedene.

Eksporthandel knyttet seg i stor grad til de store industrinæringene, og har lang historie i Østfold. Men også større import og engros-virksomhet ble viktigere. Detaljhandelen var lenge landhandlerier på landsbygdene, og i byene et utall kolonialer og spesialforretninger.

Denne strukturen holdt seg i stor grad levende til 1960-tallet. Da ble større butikker og varehus etablert, først i byene men senere også i distriktene. Eksempler på det var EPA i Sarpsborg og Stabburet Matcenter i Fredrikstad. Denne utviklingen var sterkt påvirket av handelsutviklingen i utlandet. Fra 1980-tallet ble Østfolds handelsliv vesentlig forandret. Store handelssentra ble bygget i stort antall rundt byene og tettstedene i fylket. Disse var i stor grad bilbaserte, og henger tett sammen med redusert handelsvirksomhet i de gamle bysentraene.

Næring	Dekningsgrad i depot
Handelshus. Eldre eksport- og importvirksomhet ble dominert av handelshus i byene. I særlig grad i Halden, men fra Fredrikstad og Moss er det bevart arkiver fra større handelshus	Dokumentert i depot
Varehandel. Kolonialer, mindre butikker, landhandlerier	Noe dekning i depot. Små arkiver
Handlesenter, varehus. Bilbaserte kjøpesentre begynte å vokse frem i Østfold på 1980-tallet, både i bysentraene og utenfor. Dominert varehandelen fra 1980-tallet til dag.	Ikke dokumentert i depot
Servicenæringer. En stor del av det moderne næringslivet er ulike servicebedrifter. Alt fra frisører, kaféer, restauranter, massasje- og velværesalonger er eksempler blant en lang rekke ulike næringer. Mange har kort varighet.	Lav dekningsgrad

Kjemisk og elektrisk industri

Kjemisk og elektrokjemisk industri vokste frem flere steder i Østfold, knyttet til den store kraftutbyggingen rundt forrige århundreskifte. Både større

produksjonsbedrifter, som Hafslund karbidfabrikk, som benyttet elektrisk kraft i produksjon, og bedrifter som produserte elektriske forbruks- og husholdningsartikler, ble viktige i deler av fylket. Dette er en næring som fremdeles eksisterer.

Næring	Dekningsgrad i depot
Kjemisk industri. Stor etablering før og under første verdenskrig. Øra-området i Fredrikstad med Titan og DENOFA. Hafslund karbidfabrikk	Dokumentert i depot
Elektriske artikler. Produksjon av hvitevarer ble en stor industri i Sarpsborg. Arkiver fra SEFA og KPS bevart.	Dokumentert i depot

Teknologi og informasjon

Teknologirevolusjonen som begynte på 1970-tallet har også påvirket næringslivet i Østfold. Flere steder i fylket, ikke minst i Halden, har teknologibedrifter blitt svært viktige. Teknologi og informasjonsteknologi

er mer enn noe annet med å forme det moderne samfunn. Som en representant for dette moderne og mer mangfoldige næringslivet, er det viktig også å sikre seg dokumentasjon om disse næringene, og bedriftene fra Østfold.

Næring	Dekningsgrad i depot
Teknologibedrifter	Lav dekningsgrad
IT. Stor fremvekst av IT-bedrifter fra 1980-tallet som har hatt påvirkning på Østfolds nyere næringsliv.	Ikke dokumentert i depot

Kultur, fritid, turisme

Østfold har til alle tider vært et gjennomfartsfylke. Allerede på 1700-tallet har vi beretninger om besøkende hit, men en moderne form for turisme kan vi ikke snakke om før mot slutten av 1800-tallet. De første institusjonene var badeanstalter og hoteller som ble anlagt flere steder i Østfold, som mange andre steder i landet, i siste halvdel av 1800-tallet.

Turismen til Østfold kan sies å ha begynt i mellomkrigs-tiden. Store severdigheter som festningene i Halden og Gamlebyen i Fredrikstad trakk folk. I 1938 åpnet fergeforbindelse til Danmark, og lokale reisetrafikkforeninger var begynt å arbeide for turismen. Men det var første

etter andre verdenskrig, og særlig i takt med utvidelsen av ferieordningene, at turismen blomstret opp. Både lokal hytte- og sommerturisme, og tilstrømning utenfra, ble etter hvert stort i Østfold. Østfold-kysten med Hvalerøyene ble attraktive for både lokalbefolkning og tilreisende fra hovedstadsregionen.

Turismen og sommerkulturen skapte rikt fritidsbåtmiljø. Kulturhistorien, ikke minst med festningene i Halden og Fredrikstad, har skapt betydelig fremvekst av turisme, som etterhvert har blitt en betydelig næring i fylket. Kunst og kultur, og næringer knyttet til det, har også vokst frem rundt turismen. Brukskunstorganisasjonen PLUS i Gamlebyen i Fredrikstad er ett tydelig eksempel som startet opp i 1958.

Næring	Dekningsgrad i depot
Reiselivsnæring og turistbedrifter	Ikke dokumentert i depot
Kunst- og kulturnæring. Gallerier, husflid- og kunsthåndverk rettet mot fritidsliv og turister. Organisasjonen PLUS bevart.	Lav dekningsgrad

Annen industri

Industrien sysselsatte i stor grad alle, både kvinner, menn og barn. Mens tungindustrien i hovedsak syssel-satte menn, ble andre industrinæringer som tekstil, konfeksjon eller hermetikk viktige kvinnearbeidsplasser.

Tekstil og konfeksjonsindustrien vokste kraftig fra siste del av 1800-tallet, men mange opplevde en krise i 1960-årene som førte til at de fleste ble nedlagt innen midten 1970-tallet. Den såkalte «Haldenkrise» rammet tungt, og nærmere 1.500 ansatte i tekstil-, sko- og porteføljeindustri mistet jobbene. Mest symboltungt var

nedleggelsen av Halden bomullspinneri i 1971, som da hadde en historie helt tilbake til 1813.

Hvitevarenæringen i Sarpsborg ble etablert i mellomkrigsårene, men ble virkelig stor etter andre verdenskrig. KPS var landets største produsent, men også SEFA og andre bedrifter sysselsatte mange og var store innenfor sin næringskategori. I Halden var skofabrikkene og reiseeffektfabrikkene flere, og noen av bærebjelkene i byens industri. Moss glassverk var lenge landets eneste glassemballasjefabrikk. Særlig Askim i Indre Østfold var dominert av hjørnestensbedriften Askim Gummivarefabrikk. I Mysen var møbel- og snekkerbedriftene viktige.

Næring	Dekningsgrad i depot
Tekstil og konfeksjon. Halden bomullspinneri en av landets tidligste mekaniserte industribedrifter. Halden senere sentrum for sko og konfeksjon.	Delvis dekket
Gummi- og plastindustri. Askim gummivarefabrikk. Plastindustri i Fredrikstad	Dekket delvis
Glass og emballasje. Moss glassverk og Øhrs glassverk	Dokumentert i depot
Bilindustri, deler. Kambo karosserifabrikk	Dokumentert i depot
Skoindustri. Stor industri i Halden og Fredrikstad	Dokumentert i depot

Private institusjoner og bedrifter innenfor helse og skole

Private helseinstitusjoner oppsto flere steder allerede på 1800-tallet i Østfold. Sykehus, sanatorier, private leger og helseinstitusjoner har derfor lenge vært en del av mange østfoldingers liv.

	Dekningsgrad i depot
Eldre skoler, utdanningsinstitusjoner. Finnes noen landbruksskolearkiver	Lav dekningsgrad
Private helseinstitusjoner, leger, sykehus	Lav dekningsgrad
Barnehjem, barnevernsinstitusjoner	
Nyere privatskoler, barnehager	Ikke dokumentert i depot

Bank, forsikring og finans

En viktig forutsetning for den moderne økonomien på 1800-tallet var fremveksten av lokale banker, ikke minst for utlån av kapital. Både sparebanker og forretningsbanker ble opprettet i Østfold-byene og på bygdene utover 1800-tallet. Assuranseselskaper og forsikring var

også viktige ledd i forretnings- og finansvirksomheten. Mange lokale kontorer av nasjonale forsikringselskaper eksisterte. De siste tiårene har det fleste lokale bankene gått inn i større nasjonale og internasjonale konserner. En del lokale finans- og utlånsfirmaer finnes fremdeles.

	Dekningsgrad i depot
Banker	Dekket i depot
Forsikring	Lav dekningsgrad
Finans	Lav dekningsgrad

Analyse av arkiver etter organisasjoner og institusjoner

Det frivillige foreningslivet har vært en viktig faktor i samfunnsutviklingen. Både innenfor næringsliv og jordbruk, håndverk og husflid, idrett og kulturliv, ble det frivillige organisasjonslivet en faktor i samfunnsutviklingen fra slutten av 1800-tallet. Dette var en nasjonal trend, som vi ser at gjenspeilte seg i Østfold også.

Industrialiseringen ga folk en definert fritid som man ikke hadde hatt i det gamle samfunnet. Det ble først synlig i byene, men også som følge av endringene i landbruket. Den nyvunne fritiden kunne brukes på organisasjons- og foreningsarbeid. Viktige typer organisasjoner er de politiske og faglige, religiøse, sosiale og kulturelle.

En lang rekke foreninger og organisasjoner ble etablert fra siste halvdel av 1800-tallet, både i byene og bygdene. Her finner vi musikkforeninger, kor, idrettslag. En annen gruppe knyttet seg til arbeidslivet, som fagforeninger, laug, handelsstandsforeninger, arbeidstaker-

organisasjoner og organisasjoner og foreninger knyttet til landbruket. En tredje gruppe er de religiøse foreningene, som kunne være sammenfallende også med kulturelle foreninger. Fra siste halvdel av 1800-tallet skulle nettopp det religiøse organisasjonslivet mange steder i Østfold blir svært innflytelsesrikt.

Kulturliv

De eldste foreninger i Østfold, hvor det også eksisterer noe arkivmateriale fra, er de borgerlige klubbsekskapene som ble etablert i byene på slutten av 1700-tallet. Dette var eksklusive foreninger for byenes embetsmenn og høyere borgerskap, og de fantes i både Halden, Fredrikstad og Moss. Tradisjonen herfra ble videreført inn i klubbsekskaper for borgerskapet, og andre losjer. Fra 1700-tallet av det etablert både et dramatisk selskap og et rikt musikkliv i Halden, den største byen i Østfold på den tiden. Ellers var kulturlivet stort sett uorganisert fleste steder i Østfold.

Utviklingen på 1800-tallet skapte et norsk samfunn hvor ytrings- og organisasjonsfriheten ble hjemlet i lov, og dette viste seg gjennom en voldsom oppblomstring av organisasjoner og foreninger utover 1800-tallet.

	Dekningsgrad i depot
Musikkforeninger, sangforeninger, korps, kor, orkestre	Dekket i depot
Borgerlige selskap, losjer	Dekket i depot
Teaterforeninger, scener, teatergrupper	Lav dekningsgrad
Velforeninger	Lav dekningsgrad

Idretts- og friluftsliv

Idrettslivet er viktig frivillig sektor. I dag spiller den frivillige idretten en viktig del i mange østfoldingers liv, og mye av fritiden går med til idrettsaktiviteter. Allerede på 1800-tallet oppsto de første idrettslagene i form av skytterlag og roklubber, og mot slutten av hundreåret også de første fotballagene. På 1900-tallet, og særlig de siste tiårene, har vi sett fremveksten av en

flora av idrettsgrener og foreninger, som har tusenvis av medlemmer i nær sagt alle lokalmiljøer i fylket.

Flere av Østfold-byene var gjennom mange tiår på 1900-tallet ledende innenfor flere store publikumsidretter, ikke minst fotball og ishockey. En så stor folkebevegelse som idrettslivet, med et hundretalls lag og foreninger bare i Østfold, gjør at dette er en viktig kategori arkiver å få bevart.

	Dekningsgrad i depot
Fotball og ballsport	Lav dekningsgrad
Skytterlag	Svært lite dokumentert i depot
Friluftsliv	Svært lite dokumentert i depot
Andre idrettsgrener. Bevart arkiv fra Borregaard golfklubb, noen roklubber, skiklubber	Lav dekningsgrad

Politisk liv, protestbevegelser

Østfold har vært preget av mange av de samme politiske skillelinjene som landet for øvrig, men fra slutten av 1800-tallet frem til i dag har arbeiderbevegelsen og Arbeiderpartiet tradisjonelt stått svært sterkt i industribyene. Borgerlige partier har tradisjonelt stått noe sterkere på bygdene i Østfold.

Omkring århundreskiftet vokste de moderne fagforeningene frem, og fikk snart stor innflytelse, også politisk. Frem mot andre verdenskrig ble arbeiderbevegelsen gjennom den politiske grenen Arbeiderpartiet, etablert som en politisk kraft mange steder i fylket.

	Dekningsgrad i depot
Borgerlige politiske partier	Lav dekning i depot
Sosialistiske, kommunistiske	Lav dekning i depot
Lokale partier, protestlister. Noen lokale lister og partier dokumentert, men lite bevart.	Lav dekning i depot
Arbeiderpartilag	Dekket i depot

Religiøse foreninger, trossamfunn, avholdsbevegelse

De første religiøse foreninger vokste tidlig frem i Østfold. Unntaksvis kunne religiøse dissenter bosette seg i Fredrikstad, under dekning av byens religionsfrihet fra 1600-tallet. Mer etablerte dissentermiljøer oppsto fra slutten av 1700-tallet, som herrnhuterne, kvekere, og senere haugianerne. Sistnevnte skulle få stor betydning, både for Østfolds religiøse liv, men også for fremveksten av en ny type organisering av befolkningen langt utover fylkesgrensene. Hauges virksomhet fra 1790-årene bredte et sterkt lekmannskristent miljø, og i kjølvannet av Hauges reisevirksomhet oppsto mange lavkirkelige organisasjoner.

Opphevelsen av forsamlingsforbudet i 1834, og tillatelsen til dissenter å etablere egne menigheter i Norge, ga ytterligere grobunn for dette. Metodistene etablerte

	Dekningsgrad i depot
Misjonsforeninger, bedehus	Lav dekning i depot
Dissenter- og frimenigheter	Lav dekning i depot
Avholdsbevegelsen, avholdslosjer	Noe dekket i depot
Muslimske menigheter, ikke-kristne trossamfunn	Ikke dokumentert i depot
Human-etiske, ikke-religiøse foreninger	Ikke dokumentert i depot

Politiske partier vokste frem parallelt med de nasjonale partienes fremvekst. I 1880- og 1890-årene ble mange Venstre- og Høyreforeninger startet, og noe senere mange Arbeiderpartilag. Senere vokste også nye mindre partier opp, som Bondepartiet/Senterpartiet, Kristelig folkeparti, frem til Fremskrittspartiet og Piratpartiet. Av de mange mindre, lokale partiene, finnes lite arkivmateriale bevart.

Lokale partier og lister har det også vært mange av i Østfold. Noen har fått stor lokal oppslutning, som sykehus- eller kommunesammenslåingsprotestene i Sarpsborg og Fredrikstad på 1990-tallet.

seg allerede i 1850-årene i Østfold, som første sted i landet. De første katolske menighetene etter reformasjonen kom også tidlig til Østfold. I siste halvdel av 1800-tallet ble det religiøse liv sterkt preget av en lavkirkelig bedehustradisjon, og mange frimenigheter ble etablert, ikke minst i de voksende arbeidermiljøene i industribyene. Sterkt knyttet til de nye lavkirkelige miljøene, sto avholdsbevegelsen og i mange tilfeller også deler av arbeiderbevegelsen.

Utover 1900-tallet har det religiøse landskapet endret seg. Nye kirkelige organisasjoner har vokst frem, mens bedehuslivet i stor grad har forsvunnet fra mange deler av Østfold. Frimenigheter og evangeliske trossamfunn har mange steder slått rot.

En større innvandring fra utlandet, særlig fra 1970-tallet av, har også gitt mange andre religiøse trossamfunn. Ikke minst er det etablert mange muslimske menigheter i Østfold.

Næringslivs- og landbruksforeninger

De store endringene på 1800-tallet ga et mer organisert næringsliv, både i industrien, handelsnæringen og landbruket. Omstillingene i landbruket som kom i siste halvdel av 1800-tallet ga seg også utslag i fremveksten av en rekke organisasjoner og foreninger med fokus på landbruk, og fremme av forbedringer i landbruket. De aller første oppstod allerede på slutten av 1700-tallet, men det var særlig mot slutten av 1800-tallet at de fikk

en stor utbredelse, også i mindre bygdesamfunn.

Den voldsomme industriveksten i byene førte etter hvert også til et mer organisert næringsliv. Tidligere hadde det eksistert laugssammenslutninger i byene bestående av håndverkere, men fra 1800-tallet oppsto det både industriforeninger og handelstandsforeninger. Dette ble organisasjoner hvor næringslivsaktørene arbeidet sammen for å fremme lokal handel og industri.

	Dekningsgrad i depot
Landbruksforeninger. Sogneselskap, landhusholdningsselskap, bondelag	Lav dekningsgrad
Handels-, industri- og næringsforeninger	Ikke dokumentert i depot
Samvirkelag, andelslag	Ikke dokumentert i depot

Bøkene i biblioteket på Rød samlet av husets kvinner og menn. Foto: James Ronald Archer, Østfoldmuseene Halden historiske Samlinger

Personarkiver

En annen gruppe arkiver er dem som er skapt av enkeltpersoner. De kan være svært mangfoldige, men også varierende i størrelse og innhold. I teorien kan alle skriftlige eller digitale etterlatenskaper være å regne som personarkiv, og slik sett være et privatarkiv. Særlig betydningsfulle personers arkiver, eksempelvis politikere, bedriftsledere, kunstnere og ledere i organisasjonsliv, vil ofte regnes som mer bevaringsverdige. Allikevel kan også arkiver fra vanlige folk være interessante, og inneholde viktig samfunnsdokumentasjon som kan være verdt å bevare for ettertiden.

Det er i motsetning til arkiver fra bedrifter og organisasjoner vanskelig å bedømme dekningsgrad, representativitet og innhold i bevarte personarkiver fra fylket.

Arkiver fra kulturminner

En særskilt kategori privatarkiver som vi ønsker å fokusere på er privatarkiver knyttet til kulturminner i Østfold. Arkivene utgjør unike kilder til kulturminnene, og kan gi kunnskap og innsikt som er av avgjørende betydning for fremtidig forvaltning. Østfold har svært mange kulturminner, og privatarkiver knyttet til enkeltobjekter eller anlegg er slik sett få pr i dag. Dette vil være viktig å ha fokus på i den fremtidige privatarkivstrategien.

Utvalg av viktige privatarkiv knyttet til kulturminner i Østfold:

Privatarkiv knyttet til eksisterende kulturminne	Kulturminne	Oppbevaringsinstitusjon
Elingaard	Elingaard herregård i Onsøy	Fredrikstad Museum
Akerøy fort	Akerøy fort på Hvaler	Fredrikstad Museum
Klubselskabet Vennehaabet	Frimurerlosjen i Gamlebyen, Fredrikstad	Fredrikstad Museum
Arisholmen	Arisholmen på Kråkerøy	Fredrikstad Museum
Ideal Mek Verksted	Ideal-slippen, sentrum, Fredrikstad	Fredrikstad Museum
Borregaard	Borregaard herregård	Borgarsyssel Museum
Sanne og Soli bruk	Soli Brug, Tune	Borgarsyssel Museum
Rød herregård (gårdsarkiv og Tank- og Anker-arkivene)	Rød herregård, Halden	Halden historiske Samlinger
Halden bomullspinneri og veveri	Bomullspinneriet, Tistedalen	Halden historiske Samlinger
Svinesund fergested	Gamle Svinesund, Halden	Halden historiske Samlinger
Halden Klub	Klubbygningen, Halden	Halden historiske Samlinger
Moss jernverk	Konvensjonsgården og Verket, Moss	Moss by- og industrimuseum
Ørje bruk	Bruksbygningene, Ørje	Kanalmuseet Ørje

03. STRATEGI FOR FREMTIDIG PRIVATARKIVARBEID

Bestands- og samfunnsanalysen har tatt utgangspunkt i dagens privatarkivsituasjon, med utgangspunkt i de registrerte og deponerte privatarkivsamlingene i Østfoldmuseene, supplert med andre offentlige, private og lokale institusjoner som oppbevarer privatarkiv.

Det bevarte arkivmaterialet i dag er omfattende, både i antall arkivskapere og omfang. Svært mye av materialet er uordnet og oppbevart under dårlige forhold, og har stort behov for rensing av mugg og skitt. Mange bevarte privatarkiver må betegnes som fragmentariske, og den lave ordningsgraden gjør at det ennå er vanskelig å danne seg et totalt bilde av samfunnsdokumentasjonen som de dekker. Dette må komme tydeligere frem i videre arbeid med privatarkivene i Østfold.

Hvis dagens organisering og fokus på privatarkivene fra Østfold videreføres, står deler av samlingene i fare for å bli mer skadet som følge av fukt- og muggskader. I verste fall kan de bli helt ødelagt. En svært viktig del av Østfolds samlede samfunnsdokumentasjon og kulturhistorie vil også forbli utilgjengelig for publikum og forskning. Samtidig er dagens ressursituasjon, særlig med hensyn til arkivarstillinger og magasinforhold, ikke egnet til å løse utfordringene innenfor gjeldende struktur.

En mer skjematisk oppstilling av utfordringene og fremtidig løsninger skisseres i tabellen nedenfor:

Utfordring	Beskrivelse av problem	Strategi
Ordning og sanering	Stort etterslep på ordning av arkiver. Skitt og mugg på mye materiale som må saneres.	Samlokalisering med IKA Østfold vil gi sambruk av saneringsfasiliteter og felles arkivfaglig miljø.
Arkivarer og tilgjengeliggjøring	Kun én arkivar ansatt, og arkivene lite tilgjengelige pr i dag.	For større tilgjengelighet og innsyn i arkivene må flere arkivarer ansettes. Ordning og sanering bør utføres før ytterligere formidling. ASTA bør vurderes tatt i bruk mer enn i dag. Aktuelt å registrere alle arkiv (arkivskapere) i ASTA.
Fremtidig samling av arkiver	Store privatarkiv fremdeles i private eie og i bruk. Ved avvikling er faren stor for tap. Viktig for den samlede samfunnsdokumentasjonen fra vår tid.	Det bør vurderes ytterligere kartlegging med tanke på innsamling av arkiver hvor dekningsgraden er liten. Det bør videre vurderes hvorvidt arkivinstitusjonene har kapasitet til aktiv innsamling, eller bare kan prioritere inntak.

Utfordring	Beskrivelse av problem	Strategi
Digitale privatarkiv	Ikke deponert i dag. Ingen oversikt over bestand, og ikke kapasitet til å motta pr i dag. Sentrale arkiver fra siste tiår.	En større, samlokalisert arkivinstusjon vil både ha infrastruktur for mottak og deponering av digitalt skapte privatarkiver. Her må det settes inn økt kompetanse og flere arkivarressurser.
Magasinforhold	Privatarkivene spredt på mange lokaliteter. Flere magasiner dårlig egnet.	Utrede og gjennomføre prosjektet «Østfoldarkivet», med samlokalisering av Østfoldmuseenes privatarkivsamlinger og IKA Østfold.
Kompetanseheving eksternt og internt	Mange som oppbevarer og skaper privatarkiver i dag, både eksterne institusjoner og private, har liten kompetanse rundt ordning, sanering og oppbevaring	Kurs, seminarer og opplæringsvirksomhet bør vurderes.

Status og utfordringer

Privatarkivfeltet i Østfold har i dag flere store utfordringer. Mye avhenger av tilgjengelige ressurser, både faglige, personellmessige og økonomiske, ved oppbevaringsinstitusjonene. Analysen har også vist at det er sider ved situasjonen som må karakteriseres som omfattende, men som også kan løses enklere ved den allerede eksisterende strukturen for eierskap og oppbevaring av privatarkivene i dag, i tett samarbeid med regionale og nasjonale arkivinstusjoner og myndigheter.

Hovedutfordringene kan oppsummeres i fem punkter:

1. Ordning og rensing
2. Arkivarkompetanse og tilgjengeliggjøring
3. Magasinforhold
4. Digitale privatarkiver
5. Fremtidig samlingspolitikk

1. Ordning og rensing av arkivene

Østfoldmuseenes omfattende privatarkivsamlinger er kun i liten grad ordnet og registrert i ASTA, og deri-

gjennom gjort tilgjengelige for publikum gjennom den nasjonale Arkivportalen. Det finnes mye listeført materiale, og deler av samlingene er grovordnet, og til dels gjenfinnbart av museenes arkiv- og samlingspersonale.

Allikevel må store deler av samlingene fremdeles i praksis regnes som uordnet etter arkivfaglige prinsipper. Ordningsarbeidet vil være svært omfattende og ressurskrevende, og vil kreve arkivarkompetanse og overføring av ressurser til privatarkivarbeidet, og ikke minst etablering av fasiliteter for rensing og faglig forsvarlig ordning.

I tillegg til ordningsgraden, er den fysiske tilstanden til samlingene en betydelig utfordring slik situasjonen er i dag. Det er ikke gjennomført en detaljkartlegging av samlingene med tanke på muggskader, eksempelvis gjennom prøvetaking. Derimot har befaringer i flere av arkivmagasinene, og rent visuelle undersøkelser, vist at det er store utfordringer med støv, skitt og mugg på store deler av materialet. Dette må påregnes renset før finordning og tilgjengeliggjøring av materialet for publikum kan gjennomføres.

2. Arkivarkompetanse og tilgjengeliggjøring

Museene besitter i dag til dels store og svært viktige privatarkiver av nasjonal betydning. Mange av privatarkivene er helt sentrale for å dokumentere utviklingen av Østfold-samfunnet. Derimot er lite av materialet kjent for forskere og allmenheten, og er bare i begrenset grad tilgjengelig. Tilgjengeliggjøring av materialet kunne være en betydelig forsknings- og formidlingsressurs for museene selv, samtidig som det vil ha stor verdi og interesse for publikum.

Østfoldmuseene har i dag kun én besatt arkivarstilling. Det må regnes som svært lite, sett i forhold til de omfattende samlingene museene besitter. Ser vi i tillegg på de betydelige utfordringene som ligger i rensing, ordning og tilgjengeliggjøring, er dette en stor utfordring.

For å være i stand til å utføre oppgavene som er skissert ovenfor, vil det være behov for en styrking av personellressursene som er dedikert til privatarkivsamlingene ved museene.

Den viktigste portalen for tilgjengeliggjøring av dagens privatarkiver er Arkivportalen. Den er koblet mot ASTA. Østfoldmuseene benytter ASTA i dag, og det kan være aktuelt å registrere alle arkiver som er fremkommet i denne bestandsanalysen på arkiv-nivå (overordnet nivå). Dette vil iallfall gjøre arkivene synlige for allmenheten på en helt annen måte enn i dag.

3. Magasinforhold

Østfoldmuseene har i dag flere magasiner, spredt rundt i fylket. De store museumsavdelingene som Halden historiske Samlinger, Borgarsyssel Museum, Fredrikstad Museum og Moss by- og industrimuseum har flere magasiner hvor arkiv oppbevares. Dette er en utfordrende situasjon, både med tanke på oversikt, kontroll over klimaforhold og den fysiske tilstanden, og tilgjengeligheten for materialet.

Som bestandsanalysen viser, er det flere av museenes magasiner som må betegnes som svært dårlige og utilstrekkelige for forskriftsmessig oppbevaring av arkivmateriale. Noen av magasinene må betegnes som direkte uforsvarlige å oppbevare papirarkiver i og bør avvikles raskt.

En samlokalisering av Østfoldmuseenes privatarkivsamlinger bør derfor vurderes, og en samlokalisering med IKA Østfolds depot anbefales. Dette vil både gi bedre og mer samlede oppbevaringsforhold. Det vil gi

tilgang til IKA Østfolds infrastruktur, både med tanke på mottak, ordning, rensing/sanering og digitalisering. Det vil også gi et tettere faglig samarbeid mellom de to betjente arkivinstitusjonene i fylket.

4. Digitale utfordringer i privatarkiver

De siste tiårene har stadig mer av samfunnsdokumentasjonen blitt gjort digital. Dette påvirker naturlig nok også privatarkivene, og vi må beregne at svært mye av arkiver skapt fra 1980-tallet og fremover, også i Østfold, befinner seg på ulike elektroniske lagringsmedier. Det er ingen oversikt pr i dag over oppbevarte digitale privatarkiv fra fylket.

Fremtidig arkivarbeid må ha et stort fokus både på kartlegging av digitalt skapt materiale, og ikke minst å kunne håndtere, motta og bevare dette. Hvis ikke det blir hensyntatt i privatarkivarbeidet ganske umiddelbart, vil vi risikere å miste flere tiårs dokumentasjon fra Østfold-samfunnet.

Arkiverket åpner Digitalarkivet for publisering også for andre arkivinstitusjoner. En mer langsiktig strategi bør være å gjøre deler av privatarkivsamlingene fra Østfold tilgjengelig digitalt. Dette vil kreve betydelige ressurser og personale til å gjøre selve digitaliseringsarbeidet.

5. Fremtidig kartlegging og samling av privatarkiv

Det er fortsatt mange og omfattende arkiver som oppbevares hos dagens bedrifter, lag og foreninger. Mye arkiv finnes også i andre arkivinstitusjoners eie. Et godt samarbeid, både om felles oversikt over hverandres samlinger, og ikke minst å kunne gi råd om oppbevaringsforhold, arkivordning, arkivdanning og tilgjengeliggjøring vil være viktige momenter i et styrket privatarkivarbeid i fylket.

Den store utfordringen fremover blir å være i stand til å skaffe seg en oversikt, og eventuelt samle inn privatarkiver som i dag er i bruk i bedrifter, organisasjoner og andre private arkivskapere. De vil på et tidspunkt bli avsluttet og ønskes avlevert. Typiske eksempler er når bedrifter eller foreninger legges ned. Viktige arkiver bør det tas høyde for å kunne motta.

Østfoldarkivet - institusjonsutvikling

Østfold interkommunale arkivselskap IKS er i dag den ene, felles offentlige arkivinstitusjonen i fylket. Her inngår Østfold fylkeskommune og alle kommunene

(unntatt Fredrikstad) som eiere. IKA Østfold deponerer og forvalter historiske og avsluttede offentlige arkiver. Arkivselskapet har et stort depot, og har bygd opp infrastruktur for ordning, rensing og digitalisering av historisk materiale, og mottak og deponering av digitalt skapt arkivmateriale. Pr 2019 vil det være behov for utvidelser av dagens interkommunale depot, og det vil være en aktuell løsning å se privatarkivene inn i en utvidelse av dette. Her er det også muligheter for løsninger på digitale utfordringer, og ikke minst faglig samarbeid innenfor arkivfeltet.

For å løse utfordringene innenfor privatarkivfeltet vil én kunne flytte privatarkivene inn i det utvidede depotet, og oppbevare privatarkivsamlingene sammen med de offentlige arkivene.

Det er positivt for privatarkivsituasjonen i Østfold at den konsoliderte museumsorganisasjonen, Østfoldmuseene, har ansvaret for, og forvalter de største privatarkivsamlingene. Det gjør det enklere å se fellesløsninger og muligheter for et mer koordinert arbeid fremover knyttet til deponering, magasinering, ordning, rensing og tilgjengeliggjøring av materialet for publikum.

Fordeler med en samlokalisert depotløsning vil være sambruk av ordningsrom og mottaksrom, infrastruktur for sanering av mugg og andre skadedyr, som IKA Østfold har tilgjengelig. Dette vil være en svært stor økonomisk utfordring for Østfoldmuseene å bygge opp i egen regi. Det er derimot helt nødvendig å ha dette tilgjengelig før man kan begynne på det svært store og omfattende ordningsarbeidet.

En annen viktig fordel med en samlokalisert løsning vil være et styrket faglig miljø for arkiver i Østfold. Både offentlige og private arkiver har mange av de samme metodiske og teoretiske utfordringene, og med dagens begrensede arkivarressurser, anses oppbyggingen av et større miljø å være en stor fordel.

Digitale løsninger for registrering og publisering av arkiver, i tillegg til mottak og oppbevaring av digitalt skapt privatarkivmateriale, vil også bli et stort fokusområde i årene fremover. Dette vil også være lettere å kunne utføre med ett sterkt fagmiljø, enn med dagens fragmentariske struktur.

Arkivar James Ronald Archer ved Halden historiske Samlinger har hatt ansvar for å ordne spinneriarkivet. Foto: Jens Bakke

04. PRIVATARKIVARBEIDET I VIKEN

PLAN 2019-2024

Gjennom arbeidet med bevaringsplanene i Akershus, Buskerud og Østfold er det etablert en arbeidsgruppe som har sett på felles utfordringer og muligheter for fremtidig samarbeid. De tre fylkene går sammen inn i nye Viken fylkeskommunene i 2020, og vi ser åpenbare fordeler av et tettere og mer koordinert samarbeid på privatarkivfeltet i det nye fylket.

Vi anbefaler å styrke fokuset på institusjonsutvikling, og et tettere faglig samarbeid. Slik kan vi arbeide mer koordinert, og utnytte ressursene bedre, for å sikre en helhetlig samfunnsdokumentasjon i regionen. Dette vil være et viktig bidrag til å styrke privatarkivenes rolle i den samlede samfunnsdokumentasjonen nasjonalt, og et viktig skritt på veien mot en bærekraftig bevaring av privatarkivene i Viken.

Institusjonsutvikling

I arbeidet har vi sett at vi har mange utfordringer, og mange felles konsekvenser av å ikke gjøre noe. Vi legger frem forslag til fokusområder for samarbeid, og mål for dette arbeidet.

Felles utfordringer

- Det er ingen institusjoner som jobber med helhetlig bevaring av arkiv
- For lite magasinkapasitet
- Lite og spredte ressurser til privatarkivarbeid
- For liten spesialkompetanse på arkiv - spesielt privatarkiver

Dagens privatarkivsituasjon viser en til dels uoversiktlig struktur, med private, offentlige og halv-offentlige bevaringsinstitusjoner, svært varierende bevaringsforhold og bevaringsgrad. Dårlige magasinforhold og liten kapasitet er en stor utfordring for både mottak og sikker oppbevaring av privatarkivene. Eksisterende infrastruktur for ordning, sanering av mugg og skadelige insekter, digitalisering og formidling er svært mangelfull.

Arkivarressurser til privatarkivarbeid er for små. Det er få ansatte som i dag har faste stillinger dedikert til privatarkivarbeid i de tre fylkene. Privatarkivene oppbevares i all hovedsak ikke i institusjoner som har arkiv som primære arbeidsfelt, og man har ingen

sterke fagmiljøer. Kompetanse på behandling av digitalt skapte privatarkiver er svært liten. Samlet sett anser vi mangelen på fagpersoner/arkivarer som den viktigste årsaken til at det store etterslepet ikke kan hentes inn.

Konsekvenser

- Viktige privatarkiv går tapt
- Arkivene som er i depoet, er ofte uordnet og utilgjengelig for publikum
- Ingen bevaring av digitalt skapte arkiver

Konsekvensene av en videreføring av dagens situasjon er at viktige privatarkiv kan gå tapt, enten grunnet dårlige og skadelig oppbevaringsforhold, eller at bevaringsinstitusjonene ikke har kapasitet til å ta imot arkiver, som dermed går tapt. Dette gjelder både historiske papirbaserte arkiver, og i større og større grad digitalt skapte privatarkiver fra de siste tiår. Følgelig er svært store deler av privatarkivene i Viken lite tilgjengelige for publikum.

Mål

- Øke det arkivfaglige samarbeidet i regionen
- Etablere møteplasser for alle som jobber med privatarkiv i regionen
- Arrangere kurs og nettverksmøter
- Etablere magasiner og fellestjenester
- Bærekraftig bevaring
- Starte opp felles planarbeid senest 2024

Fokus på institusjons- og organisasjonsutvikling innenfor hele den nye regionen, mener vi vil være avgjørende for å kunne utnytte de økonomiske og faglige ressursene best mulig fremover. Et mål må være å få på plass robuste privatarkivinstitusjoner som har kapasitet og infrastruktur til å motta, behandle, oppbevare og formidle privatarkiver, både papirbaserte og digitale. En styrking av arkivinstitusjonene, og samling av ressurser, vil kunne bidra til aktivt utadrettet virksomhet, til rådgivning, kurs og kompetanseheving til frivilligheten, som ennå i langt tid fremover vil spille en viktig rolle i danning og oppbevaring av privatarkiver.

Utvalgte faglige fokusområder

Digitalisering og elektroniske arkiv

Bruk av elektroniske lagringsløsninger har blitt benyttet av bedrifter, organisasjoner og institusjoner i flere tiår. I dagens privatarkivbestander er det derimot forsvinnende lite bevart i digitale lagringsmedier. Kapasiteten til å motta og oppbevare digitale arkiver er svært liten i alle tre fylker. Styrkede privatarkivinstitusjoner kan på dette feltet også bidra til opplæring i lagring og avlevering av digitale privatarkiver, både for bedrifter og private organisasjoner. I nær fremtid bør det komme på plass en strategi for innsamling og bevaring av denne typen arkiver.

Digitalisering av eldre papirarkiver er en måte å gjøre eldre papirarkiv tilgjengelig for et større publikum. Det kan også være en god måte å bevare særlig skadet materiale, som står i fare for å bli helt ødelagt, eller ikke lenger kan betjenes uten å påføre materialet store skader. Dette bør få et styrket fokus i tiden fremover.

Næringslivsarkiver

Bedrifter har ofte preget lokalsamfunn og lokale kulturer, og arkivene etter dem utgjør derfor viktige deler av samfunnsdokumentasjonen. Både Akershus, Buskerud og Østfold har vært store industrifylker, og arkiver innenfor flere næringskategorier er bevart i museer og arkivinstitusjoner, men det er også større hull. Mottak og behandling av store bedriftsarkiver er krevende, og fordrer arkivarkompetanse og ressurser. Derfor må man utnytte de tilgjengelige ressursene godt, og gjøre faglig gode vurderinger av hva som tas inn i privatarkivsamlingsene. I en bevaringsstrategi vil det være formålstjenlig å se bevaringsgrad på tvers av dagens fylkesgrenser, både for å se om deler av industrien er godt eller dårlig dekket i hele regionen.

Private helse-, omsorgs- og utdanningsinstitusjoner

Arkiver fra private sykehus, barnevernsinstitusjoner, helseinstitusjoner og private skoler må behandles særskilt. De inneholder viktig rettighetsdokumentasjon for innbyggere, og strenge personvernkrav ligger på mye av arkivmaterialet. Derimot er det liten oversikt over historisk materiale i denne kategorien i de tre fylkene, og arkivinstitusjonene må være forberedt på mottak, ordning og sikker oppbevaring av materiale som skapes i dag. Dette krever arkivinstitusjoner som kan oppbevare materialet sikkert, og personale som har innsikt i lover og forskrifter som gjelder for denne typen arkiver.

Migrasjon og mangfold

Alle tre fylker har hatt en betydelig grad av migrasjon. I dag har en stor del av befolkningen ikke-vestlig bakgrunn. Dette har påvirket både næringsliv, kulturliv og organisasjonsliv, men vises ikke i de bevarte privatarkivbestandene i noen av de tre fylkene. Dette er et vesentlig hull i samfunnsdokumentasjonen fra nyere tids historie. Et fremtidig faglig samarbeid i Viken kan ha kartlegging, innsamling og mottak av migrasjon- og mangfoldsarkiver som et særlig fokusområde, for å fylle ut et viktig hull i den samlede samfunnsdokumentasjonen i regionen.

Bærekraftig bevaring av privatarkiver i Viken

Med en ny fylkeskommune fra 2020 ser vi det som klart fornuftig å ha et tettere samarbeid mellom privatarkivinstitusjonene i Akershus, Buskerud og Østfold. Her er det skissert flere felles utfordringer og mål for fremtidig samarbeid. Vi mener et sterkere samarbeid på tvers av gamle fylkesgrenser vil tilføre en viktig styring av privatarkivfeltet, og er i tråd med nasjonale føringer. Slik kan vi sørge for en bærekraftig bevaring, og sikre at privatarkivene fra Viken forblir en viktig del av den samlede samfunnsdokumentasjonen.

KILDER OG LITTERATUR

- *Andressen, L.T. og Ringdal, Nils Johan, Perioden 1880-1990, Moss bys historie, bind 3., Moss 1994*
- *Bjerke, Ole C., Vaaler og Svindals herred 1814-1914. Bidrag til en bygdebeskrivelse, Fredrikstad 1915*
- *Bjørndal, Ivar, Fra vannkraft til datakraft. Trekke fra Haldens historie i hundre og tredve år, 1868-1998, Halden 1998*
- *Coldevin, Axel, Sarpsborg gjennom hundre år, 1839-1939, Sarpsborg 1950*
- *Dehli, Martin, Fredrikstad bys historie, bind 2-5, Fredrikstad 1964-1993*
- *Eliassen, Sven G., Små len - ett amt. Østfolds historie, bind 3. Sarpsborg 2004*
- *Figueiredo, Ivo de, Mot et nytt årtusen, Fredrikstad bys historie, bind 6, Fredrikstad 1999*
- *Helset, Daniel og Lyche, Morten (red.), Kjøpmannskalenderen Norges kjøpmenn. Østfold fylke, Oslo 1944*
- *Holst, F.J., Rygge herred 1814-1914. Forsøk til en kort beskrivelse av herredet, Fredrikstad 1914*
- *Husby, H.A., Raade herred 1814-1914, Fredriksstad 1914*
- *Kiær, A.N., Norges land og folk. Statistisk og topografisk beskrevet, I, Smaalenenes amt, Kristiania 1885*
- *Krosby, E., Rødenes herred 1814-1914. En beskrivelse over herredets utvikling, Fredrikstad 1914*
- *Nilsen, A. og Hansen, O.K., Hvaler herred 1814-1914. Bidrag til en beskrivelse om bygdens utvikling, Fredrikstad 1914*
- *Nilsen, Grete Brustad, Kulturminner langs Haldenkanalen, Halden 2017*
- *Nilsen, Nikolai, Rømskogen herred 1814-1914. Bidrag til en bygdebeskrivelse, Fredrikshald 1914*
- *Plünke, Carl, Glemminge og Kraakerøy herreder 1814-1914. En beskrivelse av herrederne, Fredrikstad 1914*
- *Roset, Ivar, Sarpsborg 1945-1991. Vekst, velstand, vansker, Sarpsborg 1994*
- *Sand, Steinar, Industrisyssetningen 1955-1967, Oslo 1968*
- *Schreiner, J.R., Moss. Bidrag til byens historie 1814-1914, Moss 1914*
- *Svendsen, Åsmund, Fylke i grenseland. Østfolds historie, bind 4, Sarpsborg 2004*
- *Schønning, C. og Igsi M., Hobøl herred 1814-1914. Bidrag til en bygdebeskrivelse, Fredrikshald 1914*
- *Sætherskar, Johs (red), Det norske næringsliv. Østfold fylkesleksikon, Bergen 1951*
- *Thoresen, Herman, Eidsberg herred. Bidrag til en bygds beskrivelse, Kristiania 1914*
- *Toftdahl, Torleiv H. og Krosby, C.M., Rakkestad herred 1814-1914, Fredrikshald 1914*
- *Torgersen, Olav og Uglum, Johs., Berg herred gjennom 100 år. 1837-1937, Halden 1938*
- *Veiby, Hans, Trøgstad herred 1814-1914. Bidrag til en bygdebeskrivelse, Fredrikshald 1914*
- *Øy, Nils E. (red.), Østfold, Oslo 1977*
- *Aabol, Lars, Askim kommune gjennom 100 år. 1837-1937, Oslo 1938*

Arkivar ved Borgarsyssel Museum Giske Westby børster forsiktig vekk muggsopp med en pensel. Foto: Randa Arntzen

Fra Moss Glassverks arkiv. Foto: Trond Svandal

ØSTFOLDMUSEENE

Gamlebygata 8, 1721 Sarpsborg

E-post: postmottak@ostfoldmuseene.no

Tel. 69 11 56 50

Org.nr.: 994 963 910

IKA Østfold

ØSTFOLD MUSEENE